

SZEBERÉNYI GÁBOR

Tagányi és Szekfű

*Adalékok egy mester–tanítvány kapcsolat
historiográfiai összefüggéseihez*

A jelen írás egy nagyobb lélegzetű munka egyik előtanulmányaként arra vállalkozik, hogy Tagányi Károly (1858–1924) és nála egy generációval ifjabb pályatársa, Szekfű Gyula (1883–1955) személyes és historiográfiai kapcsolatának már megkezdett, de az 1970-es években félbemaradt feltárását folytassa, elsősorban Tagányi Károly mindmáig meglehetősen elhanyagolt historiográfiai recepciójának elmélyítése szándékával.² A magyar történetírás 19–20. századi történetével foglalkozók vagy a vonatkozó irodalmat olvasók számára a Szekfű–Tagányi-kapcsolattal való foglalatosság akár felesleges időtöltésnek is tűnhet, tekintve hogy a két történész viszonya akár közismertnek is gondolható. R. Várkonyi Ágnes, Dénes Iván Zoltán, Glatz Ferenc és mások – nem utolsósorban pedig éppen a két „érintett”, Szekfű és Tagányi – írásaiból ugyanis viszonylag egyértelműen kirajzolódnak kettejük kapcsolatának alapvető kontúrjai. Ez röviden Tagányinak Szekfű bécsi pályakezdésében megnyilvánuló mentori pártfogásán, majd utóbb egymás munkásságának kölcsönös elismerésén alapult, és egyfajta (katedrát nélkülöző) mester–tanítvány viszonyként írható le, ami a Budapesti Tudományegyetemet történelem–latin szakos bölcsészdoktorként

¹ Glatz Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolcзы nemzetről és államról.* Budapest, 1980. 113–119.; uő: *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal.* Budapest, 2016. 310–320.

² Tagányi Károly 21. századi „újrafelfedezésének” érdeme Bognár Szabináé: Bognár Szabina: *Százötven éve született Tagányi Károly (Nyitra, 1858. március 19. – Budapest, 1924. szeptember 9.).* Néprajzi Hírek, 37. évf. (2008) 2. sz. 60–69.; uő: *Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről – a jogszokásgyűjtés tudományos programja.* In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. Szerk. Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra. Budapest, 2009. 292–309.; uő: *„Mivé lesz a styl?” Tagányi Károly történetírói pályakezdése.* In: *„Alattad a föld, fölötted az ég...”* Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk. Balogh Margit. Budapest, 2010. 201–224.; uő: *(Lokál)patriotizmus és tudományos helytörténetírás. Tagányi Károly helytörténetírói munkássága.* Modern Magyarország, 1. évf. (2012) 1. sz. 62–85.; *Tagányi Károly (1858–1924) műveinek jegyzéke.* Összeállította: Bognár Szabina. Történelmi Szemle, 56. évf. (2014) 3. sz. 523–536. Magam Szekfű Gyula barátja, Holub József életrajzi vonatkozásai kapcsán foglalkoztam Tagányi hatásával: *Szeberényi Gábor: A levéltárnok és „tanítványa”. Historiográfiai háttérkép Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez.* In: *Pedagógia – Oktatás – Könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes születésnapjára.* Szerk. Csóka-Jaksa Helga – Schmelczér-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor. Pécs, 2014. 455–474.; uő: *Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőségfeltételei az 1920-as évek elején, I–III.* Per Aspera ad Astra, 1. évf. (2014) 2. sz. 117–137., 2. évf. (2015) 2. sz. 84–102., 3. évf. (2016) 1. sz. 92–107. <http://per-aspera.pte.hu> (letöltés: 2016. szept. 24.)

elhagyó Szekfű Gyula levéltári működésének megkezdésétől (1907) Tagányi Károly országos levéltárnok 1924 szeptemberében bekövetkezett haláláig ívelt. Ennek megfelelően az a tény is ismert, hogy Szekfű mindvégig nagyra tartotta a keveset publikáló, ám a kortárs és retrospektív vélekedések szerint is úttörő munkásságot kifejtő idősebb pályatárs szakmai erudícióját, Tagányi pedig minden ismert esetben elismerőleg szólt fiatal kollégája jószériével valamennyi (mint az közismert, [történet]politikai botrányoktól sem mentes) szakmai megnyilvánulásáról. Hogy ezen tények ismeretében mégis érdemes lehet kettejük (személyes és historiográfiai) kapcsolatát behatóbb vizsgálat tárgyává tenni, megítélésem szerint a vonatkozó szakirodalom jellegéből fakadó több tényező is indokolja.

Egyfelől, a két történész közti nexus tárgyalása eddig kizárólag az úgynevezett „szekfűológia” tárgykörén belül zajlott, amit persze nagymértékben magyaráz Szekfű Gyula két világháború közötti történetírásban játszott közismerten korszakos (sokak által és sokféle-képpen vitatott) jelentősége, továbbá élettörténetének, történészi/történetpolitikai tevékenységének és recepciójának bonyolult ellentmondásossága. Mindeközben a – kortárs Takáts Sándor kifejezését kölcsönözve – „csöndes, félénk és szerény” levéltárnokra vonatkozó, mélyebbre hatoló hatástörténet (valamiféle „tagányiológia”) Tagányi Károly időről időre elismert történészi jelentőségéhez mérten is – meglepően erőteljes hiányosságokat mutat.³ Módszertani szempontból ez azzal egészíthető ki, hogy kapcsolatuk ábrázolása (azaz a vonatkozó forrásanyag használata) vagy kimerül Tagányi Szekfűről (és műveiről) alkotott véleményének gazdag, ám jellemzően illusztratív alkalmazásában,⁴ vagy mindössze annak rövid felvillantására szorítkozik, hogy rámutasson: Tagányi történetírása igen jelentős hatást fejtett ki Szekfű (és kortársai: Hóman Bálint, Eckhart Ferenc, Holub József stb.) korai (?) működésére, ám e hatás tényleges rekonstrukciója jobbára a felszín közelében marad.⁵ Mindazonáltal a professzionális történettudományi közeg mélyén megbúvó, bonyolult kapcsolathálóra vonatkozó ismereteinket éppen a Szekfűhöz hasonlóan jelentős történetírói személyiségeket fókuszba helyező kutatások gyarapítják leginkább. Így nem pusztán a „főszereplőre”, de a hozzá valamiképpen viszonyuló kortársak, tudományos „ágenszek” egymáshoz való viszonyára is reflektáló elemzések felé is mind inkább út nyílik, ez pedig a fókuszba helyezett élettörténeten túl a szereplőket a történettudomány jelentette

³ Ez utóbbi – tudniillik hogy kevés kivételtől eltekintve Tagányi Károlyt a mai napig szinte lexikon-szócikk-szerűen kell újra és újra „felfedeznie” a magyar historiográfiának – még akkor is szembe-tűnő, ha Tagányi historiográfiai jelentőségének (f)elismerését nem kis mértékben éppen maga Tagányi – tudniillik életművének szerkezete és jellege – akadályozza. Szimptomatikusként vélem Glatz Ferenc 2016-ban megjelent, de szövegében korábbi művén (illetve 1975-ös kandidátusi értekezésének kéziratán) alapuló új könyvében a Tagányira vonatkozó fejezet újraközlésének módját, mely egyetlen helyen, pusztán egy Tagányi életrajzát lexikon-szócikk jelleggel bemutató terjedelmes lábjegyzetben tér el az 1980-ban megjelent változattól. Glatz: *Konzervatív reform*, 311.; vö. uő: *Történetíró és politika*, 113–119. Lásd továbbá a Bognár Szabina írásaiban is rendre felbukkanó rövid „Tagányi-életrajzokat”.

⁴ Dénes Iván Zoltán: *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Budapest, 1976.; uő: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*. Pozsony, 2015. Itt jegyezhető meg, hogy mind Dénes Iván Zoltán, mind Glatz Ferenc esetében a Tagányi–Szekfű kapcsolat megjelenítése – forrásbázisát és szövegezését tekintve is – korábban megjelent publikációik megjelenési idejének szemléletét és historiográfiai kontextusát tükrözi, (újabb műveikre nézve) ennek minden előnyével és hátrányával. Ennél fogva fenti írásaikat rendszerint a korábbi verzióban idézem, kivéve, ha az újabb szövegváltozatok érdemi (tartalmi) eltérést mutatnak.

⁵ Glatz: *Történetíró és politika*, 113–119.

ter-tanítvány viszony(ok)ban is megbúvó historiográfiai kontinuitások és diszkontinuitások működése jelent a magyarországi historista/pozitívista és szellemtörténeti paradigmaváltás (?) határán.

„[E]gész jövőm [...], mi Bécsbe érkezésemtől kezdődik, Nagyságos uramnak köszönöm”

Amint az ismeretes,¹¹ Szekfű Gyula – az egyetem befejezését és bölcsészdoktori képesítését (1905. május) követően, rövid nemzeti múzeumi könyvtári gyakornokoskodás után – 1907 júniusában került Tagányi Károly ajánlására Bécsbe mint az Országos Levéltár miniszterelnökségi megbízással kihelyezett munkatársa.¹² Nem meglepő hát, hogy a kettejük kapcsolatára vonatkozó első biztos adataink is éppen Szekfű életének ezen élettörténeti jelentőségűnek bizonyuló eseményével kapcsolatosak. Ugyanakkor tudjuk, hogy Szekfű Gyula Országos Levéltárban való díjtalan gyakornoki alkalmaztatásának ötlete már 1905 őszén felmerült,¹³ ami Tagányi legalább közvetett szereplése nélkül nehezen lenne elképzelhető, főként hogy már legelső adataink intenzív, mindenképpen korábbra visszanyúló szakmai kapcsolatról árulkodnak. Az 1905-ben huszonekét esztendőes Szekfű Gyula azonban – az állás betöltéséhez szükséges latin nyelvizsga letétele ellenére – akkor, kimondottan anyagi okokból, a rapidíjas könyvtári állást választotta. Ez azért érdekes, mert Bécsbe kerülve Szekfűnek (1908-ig) továbbra is egzisztenciális gondjai voltak, ugyanis *nem került* nyomban az Országos Levéltár státuszába, amint arról mind Tagányi, mind Szekfű egykori Eötvös Collegium-i tanára, Mika Sándor leveleinek megjegyzései, főként pedig a fiatal historikushoz távolságtartó jóindulattal viseltető másik országos levéltárnok, Csánki Dezső 1907–1908 folyamán írt sorai részletesen tájékoztatnak. A Szekfű első bécsi éveivel (1907–1909) kapcsolatos ezen részletek ismerete számunkra két ok miatt lényeges. Egyrészt nem csupán a Szekfűt Budapesten, majd a Monarchia fővárosában körülvevő *kapcsolatháló szálainak fokozatos egymásba fonódására* vetnek fényt, de *ebben Tagányi tényleges szerepére* is. Másrészt Szekfű Bécsbe kerülésének aprólékosabb rekonstrukciója a pályakezdés eddig ismert „üdtörténeti” narratívájától¹⁴ némileg eltérő – ha úgy tetszik, „földközeli” – eredményre vezet.

¹¹ Dénes: *A „realitás” illúziója*, 12.; Glatz: *Történetíró és politika*, 136.

¹² *Curriculum vitae, 1914 január*. Közli: Dénes Iván Zoltán: *Szekfű Gyula magántanári képesítésének ügye, 1914–1916*. Budapest, 1976. 34–35., itt: 35.

¹³ Sashegyi Oszkár: *Az Országos Levéltár személyzeti viszonyai a XX. század elején (1903–1922)*. Levéltári Közlemények, 48–49. évf. (1977–1978) 1–2. sz. 23–42., itt: 24.

¹⁴ Glatz Ferenc: „Szekfű Tagányi Károly ajánlására kerül[t] Bécsbe [...] [ahol] igen szorgalmasan dolgozott, s mivel hamarosan Thallóczy is megkedvelte, hasonlóan [...] Károlyi Árpádhoz [...], átveszik a Staatsarchiv-hoz.” Glatz: *Történetíró és politika*, 136–137. Dénes Iván Zoltán: „[Szekfű] 1907-ben már Bécsből küldte leveleit patrónusainak [...]. Mentorai, Mika Sándor és Tagányi Károly számára ugyanis nyilvánvaló volt [! – Sz. G.], hogy [...] Károlyi Árpád 1909-től a Levéltár [ti. a Haus-, Hof- und Staatsarchiv – Sz. G.] igazgatója lesz, akinek megüresedő hivatali státuszát csak a Levéltár alkalmazottja nyerheti el. [...] Meg kellett tehát teremteni annak feltételét, hogy a levéltári állást elnyerhesse. Szekfű Gyula Tagányi Károly [...] közbenjárására az Országos Levéltár fogalmazó gyakornokaként [! – Sz. G.] [...] kapott megbízatást. Majd 1908-tól Mika Sándor interveniálására és Thallóczy Lajos [...] ajánlására Molnár Viktor államtitkár döntése alapján kultuszminiszteri ösztöndíjhoz jutott. Így sikerült – Mika Sándor, Tagányi Károly, Thallóczy Lajos és Molnár Viktor együttműködésének [! – Sz. G.] eredményeként [az ösztöndíjjal a fizetés nélküli gyakornokságot kiváltva] [...] megteremte[ni] annak a lehetőségét, hogy Szekfű Gyulát a Levéltár [ti. a Staatsarchiv – Sz. G.] alkalmazhassa. [...] Mika Sándor és Tagányi Károly most már joggal érezhették úgy, hogy

Tagányi Károly egy Szekfűhöz írt keltezetlen, ám „Kedves *leendő* Kolléga úr!” megszólítással nyitó levelének első látásra obskúrus megfogalmazása nyomban a kérdés sűrűjébe vezet. A levél rövid megjegyzése szerint ugyanis „a fölterjesztés már fölment, sőt magán tárgyalásban kedvezően el is intéződött, legföljebb talán a 250 koronát nem fogjuk tudni megvédeni, s talán 200-ra fogják leszorítani, *de ez csak nem lehet akadály a tervünknek, ugye bár?*”¹⁵ [Kiemelések – Sz. G.] A levél két ok miatt fontos. Egyrészt itt hallunk először Szekfű Bécsbe deponálásának közös „tervéről” és az állással járó rendkívül szerény jövedelemről. Másrészt a pársoros levél első fele kettejük szakmai nexusának legelső ismert mozzanata. Tagányi „hálás köszönetét” fejezi ki ugyanis „azért a nagy szivességért, hogy [Szekfű] annyi fáradságot áldozott a tordai pecsét föl kutatására, hála Isten sikerrel! De ne tessék 1682–1700-ig kutatni, mert az már fölösleges volna, legföljebb ha oly kegyes volna a Bethlen levéltár középkori részét átnézni, mert nagyon fontos volna rá nézve, ha középkori tordai pecsétet is találhatnánk, mentül régibb korból.”¹⁶ Mivel a Bethlen-levéltárat ebben az időben még a Múzeum kéziratári és levéltári osztálya őrizte,¹⁷ a levél keltekor Szekfű még a Széchényi Könyvtár gyakornoka kellett legyen. Azaz a „leendő Kolléga úr” ekkor még Budapesten élt, de – Tagányi 1906. december végi „fölterjesztése”¹⁸ révén – már Bécsbe készülhetett.

Szekfű Gyula hivatalos önéletrajzában 1907. június 20-ra datálta a bécsi miniszterelnökségi megbízatás elnyerését.¹⁹ Tagányi első Bécsbe írt (válasz)levele szinte nyomban, 1907. június 29-én megszületett, tartalma pedig érzékelteti Szekfű friss bécsi egzisztenciájának kezdeti „hivatali köteléken kívüliségből” fakadó bizonytalanságait: „...a takarítás vis major, melynek engedelmeskednie kell. Különben a Kegyed elődeinek is dukált szabadság-
idő. Nekem azonban a Kegyed szabadságát illetőleg semmiféle bebeszólásom nem lehet. Kegyednek, ha B[uda]pestre jön, okvetlenül a főlevéltárnok úr helyettesénél [ti. Tasnádi Nagy Gyula rangidős országos levéltárnoknál – Sz. G.] kell ezt a vis maiort bejelentenie, esetleg ha szükséges, a miniszterelnökség elnöki osztályában.”²⁰ A fiatal Szekfű kapcsolódása tehát az Országos Levéltárhoz sem anyagilag, sem hivatali vonatkozásában nem volt teljesen megnyugtató, amit Tagányi alighanem eleve sejtett, mivel már 1906. végi előterjesztésében hangsúlyozta, hogy „[s]zükséges volna [...] az új megbízottat [ti. Szekfűt – Sz. G.] az Országos Levéltárral valami szorosabb kapcsolatba hozni”.²¹ Szekfű levéltári állományba vétele tehát kezdettől fogva napirenden volt – az alább következő információmorszáks is egyértelműen ezt erősítik –, de 1907 folyamán ez nem történt meg. Szekfű így a

pártfogoltjuk a legfontosabb bécsi levéltár hivatalnoki karának tagjaként, Károlyi Árpád önzetlen szakmai támogatásával, a felbecsülhetetlen értékű forrásanyag közelében, az egzisztenciális biztonság tudatában nyugodtan dolgozhat, tehetségét kibontakoztathatja, a történetírói fegyverzet még meg nem szerzett elemeit elsajátíthatja.” Dénes: *A történelmi Magyarország*, 23–24.

¹⁵ EKK G 628 *Tagányi Károly levelei*, 14. levél, H. n., é. n. (A tanulmányban felhasznált valamennyi levelet betűhíven idézem.)

¹⁶ Uo.

¹⁷ Papp Gáborné: *A Bethlen család levéltára. Repertórium*. Budapest, 1979. 5.

¹⁸ Tagányi Szekfű bécsi alkalmazására vonatkozó előterjesztése 1906. december 27-én kelt. Vö. Glatz: *Történetíró és politika*, 136. 31.; Szűcs László: *Adalékok a bécsi központi levéltári anyag Ausztria és Magyarország közötti felosztásának történetéhez (1875–1918)*. Levéltári Közlemények, 32. évf. (1962) 1. sz. 27–42., különösen: 37–38.

¹⁹ *Curriculum vitae, 1914*, 35.

²⁰ EKK G 628 *Tagányi Károly levelei*, 1. levél, Alsótátrafüred, 1907. jún. 29. (A képes levelezőlap a Tátrában kelt, ahol Tagányi Károly és felesége rendszerint nyári szabadságukat töltötték.)

²¹ Idézi: Szűcs: *Adalékok*, 37–38.

Tagányi levelében név nélkül említett „elődeihez” – Takáts Sándorhoz (1898–1903)²² és Hodinka Antalhoz (1903–1906)²³ – hasonlóan 1907-ben még „csupán” tiszteletdíjas volt, és nem az Országos Levéltár állományába tartozó munkatárs, noha munkájáról (és élet-helyzetéről) szóló (hivatalos²⁴ és magán²⁵) jelentéseit oda címezte, mégpedig személyesen Tagányinak.

Így nyer értelmet, hogy 1908. január 3-án Szekfű Gyula – a szerény, de mégiscsak legalább 500 Ft-nyi (1000 K) segélydíjjal „kecsegtető”²⁶ – levéltári fogalmazó-gyakornoki állásra nyújt be kérelmet.²⁷ A státusz elnyerése azonban holmi hivatali „akadályok” folytán egyáltalán nem ment gördülékenyen, amiről részletesen tájékoztatnak Csánki Dezső országos levéltárnok Szekfűhöz 1908. január 18-án írt levelének sorai: „Ami az i[gen] t[iszelt] Doktor úr orsz[ágos] levéltári gyakornokságát illeti, sajnosan úgy vagyok értesülve, hogy az Orsz[ágos] Levéltár mostani vezetője [ti. Tasnádi Nagy Gyula, aki 1907 tavaszától, Óváry Lipót főlevéltárnok szabadságolása, majd nyugdíjazása idején az ügyeket vitte²⁸ – Sz. G.] azt még mindig nem intézte el. Ez ügyben, mint annak idején is jeleztem, – én alig tehetek valamit. Helyesnek tartanám azonban, ha i[gen] t[iszelt] Doktor úr vagy N[agy] Gy[ula] úrhoz intézendő magánlevélben szépen megsürgetné (talán, tekintettel az idő hosszúságára, tudakozódás formájában), vagy pedig – a mi már kissé kényesebb – a belügyminisztériumhoz nyújtana be kérelmet, kifejtve bécsi vállalkozását, illetve megbízatását, melyet csupán abban a reményben vállalhatott el (a megbízatás hosszú évekig tartván), hogy ezután az orsz[ágos] levéltár státuszába kerülhet.²⁹ Az utóbbi szempontot, mely a miniszterelnökségi megbízatás aktáiban is szerepelt, nem lehet elég sűrűn hangsúlyoznia.”³⁰ [Kiemelések – Sz. G.] Csánki – aki saját bevallása szerint mit sem tehetett,³¹ de azért tanácsokat szívesen osztott a fiatal kollégának³² – tehát részben megerősíti, hogy Szekfű már kez-

²² Takáts Sándorra: Fazekas István: *A Haus-, Hof- und Statsarchiv a dualizmus korában (1868–1918)*. In: uő: *A Haus-, Hof- und Statsarchiv magyar vonatkozású iratai*. Budapest, 2015. 29–69., itt: 60.

²³ Szűcs: *Adalékok*, 37.

²⁴ Glatz: *Történetíró és politika*, 137. 33. jz.

²⁵ Szekfű 1907–1908 folyamán Tagányinak írt szinte összes levelében részletes, darabszintű beszámolókat ad a feltárt aktákról: EKK H 231, *Szekfű Gyula, Levelek*, 2. levél (Bécs, 1907. dec. 7.), uo. 3. levél (Bécs, 1908. okt. 25.), uo. 4. levél (Bécs, 1908. nov. 19.). Ezekre Tagányi rendre reflektált is: EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 3. levél (H. n., é. n.), uo. 4. levél (Alsótátrafüred, é. n.), uo. 10. levél (H. n., é. n.)

²⁶ 1893. évi IV. törvénycikk az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről, 11.§

²⁷ Glatz: *Történetíró és politika*, 136. 31.jz.

²⁸ Vö. Lakos János: *A Magyar Országos Levéltár története*. Budapest, 2006. 157.

²⁹ Tekintve, hogy a kérvény január 3-i dátuma és Csánki levelének 18-i kelte közti idő „hosszúnak” éppen nehezen volna nevezhető, így ez a mozzanat a státuszba kerülés „reményére” történő utalással együtt bizonyítja, hogy Szekfű már Bécsbe kerülése pillanatában joggal számolhatott a státuszba vétel lehetőségével.

³⁰ EKK G 628, *Csánki Dezső levelei*, 2. levél, Budapest, 1908. jan. 18. („Bizalmas!”)

³¹ EKK G 628, *Csánki Dezső levelei*, 3. levél, Borosznófürdő, 1908. júl. 7.: „Gyakornokságáról semmit sem tudok.”

³² Csánki 1908 augusztusában azt javasolja Szekfűnek, hogy személyesen érdeklődjön a Belügyminisztériumban kérvénye sorsa iránt – mert Nagy Gyula visszatartja, ahogy Sutter János és Vargha Zoltán „jeles fiatal emberek” kérelmét is visszatartotta. Hivatkozzon arra, hogy már most is az Országos Levéltár „külső” tagja, és kinevezése pénzbe se kerülne a levéltárnak, mert a miniszterel-

dettől a státusz várományosa lehetett, másrészt levele finoman utal a probléma forrására is, amit Mika Sándor 1908. március 7-én kelt levele tesz keresetlen módon egyértelművé: „...[t]alán már nemsokára eldől, hogy ki lesz a Levéltár igazgatója: Nagy Gyula vagy Csánki. Addig nem igen számíthatunk az Ön ügyének elintézésére.”³³

Szekfű egykori Eötvös Collegium-i tanára mindenesetre nem várt a levéltáron belüli fejlemények alakulására, és már 1908 tavaszától Molnár Viktor államtitkárnál próbált kultuszminisztériumi ösztöndíjat kijárni volt tanítványának, amihez persze megfelelő bécsi ajánlások és néhány jó helyen kimondott szó sem ártott.³⁴ Igaz, Mika a nyár folyamán még úgy látta, hogy Szekfű számára mégiscsak az országos levéltári gyakornoki állás lenne a legjobb, de a főlevéltárnok kiválasztását meg kell várni, és addig is a miniszteri ösztöndíjat „függőben hagyni”. Mika júniusban – mint Szekfűnek írja – beszélt is erről Melich Jánossal („ki Önnek igaz jóakarója”),³⁵ aki láthatólag szintén tehetett egyet s mást a kérdésben: „Mert ha Csánki lesz, őt szava kötelezi, ha Nagy Gy[ula] lesz, nála Melich fogja keresztülvinni, kinek Nagy Gy[ula] le van kötelezve.”³⁶ Csánki (ekkor) végül is nem lett országos főlevéltárnok, és Tasnádi Nagy Gyula is csak 1909 januárjában kapta meg az uralkodói kinevezést,³⁷ Szekfű azonban 1908. szeptember 23-ával végre mégis beléphetett – bécsi munkakörében való meghagyása mellett – az országos levéltári fogalmazó-gyakornoki állásba.³⁸ Más kérdés, hogy időközben – Thallóczy Lajos ajánlásával – Mika az ösztöndíjat is kijárta,³⁹ és újabb lehetőségek is megnyíltak előtte, melyek a Haus-, Hof- und Staatsarchiv felé vezettek.

Mint ismeretes, Szekfű Gyula levéltári megbízatása a bécsi Hofkammerarchiv magyar vonatkozású iratainak – még Pauler Gyula idején megkezdett – úgynevezett szétválasztási munkáiban való részvételét célozta.⁴⁰ A politikailag meglehetősen érzékeny, ráadásul a levéltári működés mind elterjedtebb modern alapvetésének számító proveniencia elvét sértő szétválasztási munkákat – és az iratok majdani Bécsből Budapestre szállítását – szakmai alapon nem támogatta igazán sem az Udvari Kamarai Levéltárat 1885-től igazgató Thal-

nökség fedezi a tiszteletdíjat; „[m]i aztán itten a minisztériumban kérvénye elintézésében támogatni igyekeznék”. EKK G 628, *Csánki Dezső levelei*, 4. levél, Budapest, 1908. aug. 6.

³³ EKK G 628, *Mika Sándor levelei*, 3. levél, Budapest, 1908. márc. 7. Óváry Lipót országos főlevéltárnokot 1908 februárjában nyugdíjazták, és „az utódlás kérdése [...] csak hosszú, színtalalk mögötti alkudozások után” dőlhetett el. A két jelölt a rangidős Tasnádi Nagy Gyula és az ambiciózus Csánki Dezső voltak. Lakos: *A Magyar Országos Levéltár*, 157.

³⁴ EKK G 628, *Mika Sándor levelei*, 8. levél, Budapest, 1908. ápr. 10.: „Legyen meggyőződve, hogy én a legmelegebben fogom az Ön ügyét az államtitkárnak ajánlani, de az eredményről természetesen jót nem állhatok. A legnagyobb nehézséget abban látom, hogy az egyetem ajánlására szokta a miniszter az ilyen ösztöndíjakat adományozni s nem tudom el lehet-e ezt kerülni? Ha nem lehet, akkor Thallóczy ur közbenjárása igen szükséges lenne Fejérváryknál és Marczalinál.” Mika egyben javasolja Szekfűnek, hogy írjon a minisztériumba, és kérjen ajánlást Thallóczytól vagy Károlyitól, az ösztöndíjat pedig csak egy évre kérje (mivel ha az elsőre megkapta, a másodikra már ügyis meg fogja kapni). Vö. Dénes: *A történeti Magyarország*, 23.

³⁵ Melich ekkor a Széchényi Könyvtár könyvtárőre volt, tehát Szekfű korábbi senior „kollégája” a Nemzeti Múzeumban. Somkuti Gabriella: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1918*. Budapest, 2002. 81.

³⁶ EKK G 628, *Mika Sándor levelei*, 9. levél, Budapest, 1908. jún. 17.

³⁷ Lakos: *A Magyar Országos Levéltár*, 157.

³⁸ *Curriculum vitae*, 1914, 35.

³⁹ EKK G 628, *Mika Sándor levelei*, 11. levél, Budapest, 1908. nov. 17.

⁴⁰ Szűcs: *Adalékok*, 37–38.; Fazekas István: *Magyar levéltárosok Bécsben 1841–1918*. In: *Magyar levéltáros életpályák a XIX–XX. században*. Szerk. Sipos András. Budapest, 2004. 59–85., itt: 75.

lóczy Lajos,⁴¹ sem a Haus-, Hof- und Staatsarchivban három évtizede működő Károlyi Árpád,⁴² mint ahogy végső soron a modern levéltári elvek irányába már Pauler főlevéltárnok-sága idején elmozduló Tagányi és Csánki sem.⁴³ A magyar vonatkozású anyagnak a majdani szétválasztás előfeltételét jelentő felmérési munkálatai viszont nemcsak történettudományi haszonnal jártak, de magyar szakemberek „kihozatalára” is módot adtak, aminek Szekfű Bécsbe kerülése idejére már majd’ évtizedes gyakorlata volt.⁴⁴ Ennélfogva a fiatal Szekfű számára a bécsi alkalmazás nem csupán egy „történelemszakmailag” releváns állást és a professzionális történettudósoktól ekkor már elvárt levéltári gyakorlat (és forrásismeret) megszerzésére módot adó szerény egzisztenciát jelentett,⁴⁵ de egyben a Thallóczy és Károlyi körül Bécsben kialakult kapcsolati hálóba való közvetlen és azonnali belépés lehetőségét is.

Hogy ennek személyes jelentőségével és abban Tagányi szerepével maga is mennyire tisztában volt, minden túlradó retorika dacára is hűen tükrözi 1907. július 7-én Tagányihoz írt levele: „Mélyen tisztelt Nagyságos Uram!”⁴⁶ Csak pár órája annak, hogy szerencsém volt Nagyságos Urammal személyesen beszélhetni, de a mit szóval elmondanom az én rossz, Nagyságos uramtól már ismert természetem megakadályozott, legyen szabad most levélben előadnom. S ez nem lehet más, mint hogy legmélyebb hálámat tolmácsolnám, ha arra képes volnék. Csak most, bécsi tartózkodásom alatt kezdem felfogni, hogy mily végtelen sokat köszönök Nagyságos Uramnak; csak *most kezdem átlátni, hogy egész új existenciámnak*, a melynek előnyeit soha nem fogom eléggé megérdemelni, Nagyságos uramnak tartozom hálával: hogy ezt az annyira megtisztelő megbízást megkaptam, hogy ennek folytán Bécs feltáru előttem mérhetetlen művelődési és tudományos anyagával, – *hogy az osztályfőnök úr* [ti. Thallóczy – Sz. G.] *kitűntetőleg érdeklődik sorsom iránt*: mindezt nekem Nagyságos Uramnak megbecsülhetetlenül jó szíve szerezte. Ezt, *hogy egész jövőmnek, mi Bécsbe érkezésemtől kezdődik*, Nagyságos uramnak köszönöm, ezt nem lehet soha sem megköszönni, de még hálámat sem fejezhetem ki soha eléggé. Nagyságos uramtól nekem és általam családomnak adott jótéteményekért mindig hálásak fogunk lenni, de a hála megmutatására csak annyiba vagyunk képesek, hogy én mindent el fogok követni a rám bízott nagy munka teljesen becsületes és jóhiszemű elvégzésére, hogy így Nagyságos Uram oly nemeslelkűen előlegezett bizalmának lehetőleg teljesen megfelelhessenek.”⁴⁷ [Kiemelések –

⁴¹ Szűcs: *Adalékok*, 34–35.

⁴² Ress Imre: *Bevezető*. In: A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926). Szerk. Ress Imre. Budapest, 2008. XXIV–XXVI.

⁴³ Glatz: *Történetíró és politika*, 116–117.; vö. Sashegyi Oszkár: *Az Országos Levéltár kiadványkészítő tevékenységének száz éve*. Levéltári Közlemények, 50. évf. (1979) 1. sz. 3–21., különösen: 11.

⁴⁴ Glatz: *Történetíró és politika*, 127.

⁴⁵ Megítélésem szerint 1918 előtt részben anakronisztikus – de alighanem később is aggályos –, részben túlzó az az interpretáció, ami a tudományos „közgyűjteményekben” végzett munka hivatali kötöttségeire, illetve az egyetemi tanárként működő történészek ilyen kötöttségektől való mentességében rejlő egzisztenciális különbségekre historiográfiai (Tagányi esetében pedig kifejezetten biográfiai) jelenségeket vél visszavezethetőnek. Vö. Bognár: „*Mivé lesz a styl?*”, 201.; vö. Szeberényi: *Holub József és a Tagányi-könyvtár I.*, 122–124.

⁴⁶ Tagányi Károlyt 1900-ban nevezték ki országos levéltárnokká, mellyel egyrészt a VII. fizetési osztályba, másrészt a presztizshierarchiában a „nagyságosok” sorába került. Sashegyi Oszkár: *Az Országos Levéltár személyzete, 1874–1903*. Levéltári Közlemények, 47. évf. (1976) 2. sz. 217–245., itt: 239.; Kóvér György: *Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig*. Századvég, 4. (1999) 3–21., különösen: 15–17.

⁴⁷ EKK H 231 *Szekfű Gyula, Levelek*, 1. levél, Bécs, 1907. júl. 3.

Sz. G.] (A levél azért is rendkívül fontos, mert a – Szekfű levelezésére meglehetősen jellemző, korszakonként és személyenként persze változó mértékű „túlretorizáltság” dacára – a Tagányi–Szekfű-viszony alaphangját megadó ezen felütés 1924-ig a lényegét tekintve *alig* változik.)

A Thallóczy–Károlyi-körbe Szekfűt egyértelműen Tagányi személye és a bécsiekkel való kapcsolatai kötik be. Egyfelől Tagányi és Thallóczy között az Országos Levéltárban még az 1880-as évek elején kialakult – Szekfű Bécsbe érkezésekor már évtizedes – kollegiális és baráti kapcsolat létezett.⁴⁸ Másrészt Tagányi aktív szerepet töltött be a bécsi levéltári szétválasztási munkák előkészítésének folyamatában is (1898-ban a bécsi kamarai levéltár anyagát maga vizsgálta át),⁴⁹ így tagja volt annak a budapesti szakemberekből álló, de Bécsben több-kevesebb időt eltöltő körnek (Takáts Sándorral, Hodinka Antallal, Réthy Lászlóval stb.), akiknek „legjobbjai” a Thallóczy Traungasse 3. alatti lakásán „működő” hírhedt „Büzértanya” informális szakmai/baráti kompániáját alkották, élén magával Thallóczyval, a „Büzérnaggyal”.⁵⁰ Az itt felbukkanó fiatalok – mint Szekfű, majd később Eckhart Ferenc – számára az itt megszerezhető kapcsolati tőke felbecsülhetetlen lehetőségeket tartogatott.

Szekfű 1907. december 7-én kelt levele, melyben Tagányinak tesz ismételten „jelentést bécsi életéről”, épp a bécsi kapcsolatépítés első mozzanatairól számol be: „A hivatalban – hála *Nagyságos Uram szíves gondoskodásának, mellyel őméltóságának* [ti. Thallóczynak – Sz. G.] *ajánlani kegyeskedett*,⁵¹ kitűnően érzem magamat, semmi nehézség nem adta elő magát, még Sektionsrath Kreiczys⁵² is nagyon szíves hozzám, amennyiben ebben magyar voltam és a rámbízott feladatok nem akadályozzák. Bodenstein dr-ral⁵³ pedig valóban jó barátságba jutottam (a miben ő méltósága is segített), – hivatalon kívül is sokat vagyunk együtt. Az osztályfőnök úr ő méltósága [ti. Thallóczy – Sz. G.] annyira megtisztelt, hogy a szerdai családi vacsorák állandó vendégévé tett, s ezenkívül vasárnap is gyakran meghív.”⁵⁴ Tagányi válaszlevelében – mely Szekfű kezdeti egzisztenciális nehézségeit újfent érzékelteti – maga is hangsúlyozza, mennyire fontos Szekfű számára Thallóczy szimpátiája: „Örülök, hogy minden nehézség nélkül belészokott a bécsi életbe. Talán sikerülni fog valami jóra való családnál teljes ellátást kapnia, mert ez volna a legjobb út a német nyelvnek minél sikeresebb elsajátításához. De a legjobban annak örvendek, hogy az osztály főnök úr [ti. Thallóczy – Sz. G.] kegyedet pártfogásába venni szíveskedett. Meg vagyok győződve, hogy kegyed is igyekezni fog e nagybecsű pártfogást minél jobban kiérdemelni, mert még hivatalos működésére nézve is a legfőbb dolog az osztályfőnök úr bizalmát és jó indulatát megnyernie. Az osztályfőnök úr a legjobb szívű ember, aki czinizmusával csak szíve jóságát akarja

⁴⁸ Tömöry Mária: *Thallóczy Lajos és az Országos Levéltár*. Levéltári Közlemények, 47. évf. (1976) 1. sz., 25–60., különösen: 33–34.; továbbá Glatz: *Történetírés és politika*, 114.

⁴⁹ Szűcs: *Adalékok*, 37–38.

⁵⁰ Waktor Andrea: „*Kegyelmes Büzérnagy! ... Én ábrándozom a bécsi szép napokról*”. *Thallóczy Lajos és köre Bécsben*. Budapesti Negyed, 2004. tél. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/waktor.html> (letöltés: 2016. szept. 10.); Fazekas: *Magyar levéltárosok*, 75.; Fazekas: *A Haus-, Hof- und Statsarchiv*, 54.

⁵¹ A 1907. júliusi levél idézett megjegyzése mellett ez a másik egyértelmű bizonyíték, hogy Thallóczyhoz Tagányi személyes ajánlása vitte Szekfűt.

⁵² Franz Kreiczys, 1874-től 1912-ig a Hofkammerarchiv levéltárosa. Fazekas: *Magyar levéltárosok*, 74.

⁵³ Gustav Bodenstein (1883–1962), levéltáros, 1917-től a Hofkammerarchiv megbízott vezetője, Szekfű barátja. Fazekas: *A Haus-, Hof- und Statsarchiv*, 55. 214. jz.

⁵⁴ EKK H 231, *Szekfű Gyula, Levelek*, 2. levél, Bécs, 1907. dec. 7.

eltakarni, erről a bécsi magyarok mindegyike, kik közelébe juthattak, készséggel tehet tanúságot.”⁵⁵

Székfű fenti levele azonban azért is fontos, mert itt tesz először említést arról, hogy kapcsolathálójában felbukkant a számára utóbb minden vonatkozásban legfontosabbá váló másik „bécsi magyar”, Károlyi Árpád:⁵⁶ „Ezen [Thallóczy-]vacsorákon volt szerencsém Károlyi tanácsos úr óméltóságával többet találkozni,⁵⁷ a ki végtelen szívességgel érdeklődött munkatervem iránt, s ajánlotta, hogy itt tartózkodásom alatt a magyar udvari kamara s ezzel összefüggésben a pénzügyi igazgatás történetére gyűjtsék adatokat, 1526-tól a meddig időm engedí, talán I. Lipótig. A munka olyan óriási, nagyon sok előtanulmányt igényel, semmi esetre sem bátorkodom hozzáfogni, míg Nagyságos uram szíves véleményét és útbaigazításait az előtanulmányokra ki nem kértem.”⁵⁸ Károlyi Árpád – aki 1877 óta dolgozott Bécsben, 1893 óta mint a HHStA „magyar” aligazgatója – Thallóczy Lajos belső köréhez tartozott,⁵⁹ és a már többször említett Takáts Sándor⁶⁰ mellett Tagányi Károllyal is szívélyes viszonyt ápolt.⁶¹

Pontosan nem tudjuk, hogy Károlyi Székfűvel való kapcsolata miként fejlődött 1907–1908 folyamán, de az – az 1908 őszén keletkezett levelezések alapján – egyértelműen megállapítható, hogy Károlyi Székfű Országos Levéltárban való fogalmazó-gyakornoki alkalmaztatása után nem sokkal⁶² személyesen tett neki ajánlatot a HHStA-ba való esetleges át lépésre. A levelezésből azonban az is világos – még ha részleteiben nem is pontosan rekonstruálható –, hogy az ősz folyamán Székfű körül valamilyen kisebb levéltári „casus” ala-

⁵⁵ EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 4. levél, Alsótátrafüred, é. n. [1907. dec. 7. után]

⁵⁶ Károlyi Árpádra: Glatz: *Történetíró és politika*, 132–135.; Fazekas: *Magyar levéltárosok*, 81–82.; vö. Székfű Gyula: *Károlyi Árpád, a történetíró*. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére, 1933. október 7. Budapest, 1933. 5–27.

⁵⁷ Székfűt 1907 nyarán Mika is Károlyi felé orientálja: „Igyekezzék, ha lehet, Károlyi Árpáddal megismerkedni.” EKK G 628, *Mika Sándor levelei*, 4. levél, Budapest, 1907. júl. 24.

⁵⁸ EKK H 231, *Székfű Gyula, Levelek*, 2. levél, Bécs, 1907. dec. 7. Tagányi válaszában irodalmat ajánl Székfű figyelmébe a Károlyi által felvetett témához, és – mint írja – „[a]z egyes Hofkammerbeli és más udvari hatóságok hatásköréről sokat tud Rátky bácsi is mondani”. EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 4. levél, Alsótátrafüred, é. n. [1907. dec. 7. után] Rátky Emil (1834–1911) a Hofkammerarchív veterán levéltárosa volt, aki 1897-es nyugdíjazása után is bejárt a levéltárba kiegészíteni. Fazekas: *Magyar levéltárosok*, 82–83.

⁵⁹ Thallóczy Lajos, Károlyi Árpád és Takáts Sándor viszonyát is plasztikusan szemléltetik Takáts sorai, melyeket 1916-ban, Thallóczy halálát követően írt Székfűhöz: „Van az öregnek [ti. Thallóczynak – Sz. G.] több száz levele, amit hozzám írt. Az utóbbi években majd minden nap írt. Jól megfingatja ezekben a levelekben Csánkyt és másokat. Az egyetlen ember, akiről évek hosszú során mindig egyforma szeretettel írt, az Károlyi Árpád.” EKK G 628, *Takáts Sándor levelei*, 8. levél, Budapest, 1916. dec. 26.

⁶⁰ Fazekas– *A Haus-, Hof- und Statsarchiv*, 60.

⁶¹ EKK G 628, *Károlyi Árpád levelei*, 6. levél, Bécs, 1914. jan. 9.: „Tagányi Karcsinak is mindjárt fogok írni még ma este, s bocsánatot fogok tőle kérni, hogy eddig megfeledeztem a jelentés visszaküldéséről s meg fogom neki köszönni az okulást, a melyet dolgozatából meríttem!” Az említett dolgozat Tagányi Károly Gyepü és gyepüelve című írása, mely a *Magyar Nyelvben* jelent meg. Vö. EKK G 628 *Tagányi Károly levelei*, 16. levél, H. n., é. n. [1913 őszén]: „Nagyon boldog vagyok hogy cikkem Károlyinál s Kolléga úrnál olyan elismerésre talált. Most írom a folytatását nagy keservesen.”

⁶² Mika Sándor már november közepén tudott Károlyi ajánlatáról. EKK G 628, *Mika Sándor levelei*, 11. levél, Budapest, 1908. nov. 17.

kult ki.⁶³ Szekfű a levéltári szétválasztási munkákkal kapcsolatos kutatásai közben alighanem megsérthette a hivatali rendet, amit ugyan Tagányi⁶⁴ és Csánki⁶⁵ is csekélységnek minősített, a fiatal levéltárnokot azonban az eset láthatólag felzaklatta. Szekfű mindenestre 1908 őszén a „hivatali lét” működésével kapcsolatos új tapasztalatokkal „gazdagodott”, és a színpalak mögött meghúzódó, a kegyelmes és nagyságos urak által elkövetett „kegyes családok” és egyéb hivatali „csekélységek” világának működését is ekkor tapasztalta meg igazán a saját bőrén.

Hogy az említett „casus” közrejátszott-e Károlyi Árpád állásajánlatának elfogadásában vagy sem, nem tudjuk.⁶⁶ A felkínált lehetőség magát Tagányit mindenestre egyértelműen

⁶³ Erről Tagányinak is beszámolt: „...[bizonyos aktákat] most szeptember végén, Bodenstein visszaérkezése után akartam az ő felügyelete alatt átnézni a hely színén – közbejött azonban azon soha eléggé nem sajnálható ügytelenségem, melyről talán Nagyságos Uram méltóztatott hallani, s melynek folytán az osztályfőnök úr visszatéréseig – csak levéltári igazgatás alatt, csakis III. emeleti asztalomra és a Boneval-aktákra vagyok kárhozható. [...] Nagyságos Uramtól olyan megtisztelő bizalommal közölt kisebb gyűjtemények átforgatását is el kell halasztanom, – Egy meggondolatlan lépésnek oly sokoldalú szomorú következményei vannak, hogy gyakran úgy látom, hogy itteni működésem talán inkább árt az ügynek, mint használ” – írta Szekfű október 25-én Tagányinak. EKK H 231, *Szekfű Gyula, Levelek*, 3. levél, Bécs, 1908. okt. 25.

⁶⁴ „Első levelét, melyben kineveztetése alkalmából írt, igen köszönöm, de a hálálkodások nem engem illetnek. Mostani levele igen meglepett volna, ha Dr. Cs[ánki] barátomtól már előre nem értesültem volna arról a bizonyos casusról. Legyen nyugodt ez olyan lappália, amivel tovább foglalkozni merő kishitűség volna. Állja meg csak továbbra is a helyét, de minden dolgában a formákhoz szigorúan ragaszkodjék. Ha bármiféle gyűjteményt meg akar nézni, kérjen arra előbb engedélyt Kreczy úrtól és én nem hiszem, hogy azt, amit más kutatótól sem tagadnak meg, Öntől megtagadják. A szolgálkkal is csak Kreiczi úr útján rendelkezék stb.” EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 3. levél, H. n., é. n. [1908. október eleje]; „Csak egypár sorban sietek nagyérdékű levelére válaszolni. A közölt incidensből láthatja, hogy helyzete nem könnyű és hogy nagy türelemre és tapintatra van szüksége, amivel mint örömmel látom, nagy mértékben rendelkezik. Az osztályfőnök úrnak csak annyit jelentett amennyi szükséges, anélkül hogy derék barátját elárulata volna, ami sem szép, sem okos dolog nem lett volna. Az osztálytanácsos úrnak sehogy sem megy a fejébe, hogy Kegyed ott csakis olyan előnyöket kíván, amikben más kutatót is részesítenek, s hogy kegyednek mint kutatónak jogában áll jegyzékbe venni azt és amennyit akar azaz mennyit a szabályok más kutatótól sem tagadnak meg. Gratulálok eljárásához.” EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 10. levél, H. n., é. n. [1908 ősz]

⁶⁵ „Addig talán Th[allóczy] barátom, mint hivatalfőnök megengedhetné, hogy az általa kieszelt zseniális alapon Ön tovább folytathassa a kutatást. [...] Sokszor megesik, hogy a jó és okos czélt egy kis pia frans-sal és bátorsággal kell elérnünk, mint a jelen esetben is.” EKK G 628, *Csánki Dezső levelei*, 6. levél, 1908. szept. 25., továbbá: „Tagányi kolléga kérdezősködéseiből látom, hogy Kegyed még mindig töpreng a Thallóczy-féle eseten és különféle terveken tépelődik. Ezt igazán rosszul teszi. Th[allóczy]-nak e kérdésben semmi esetre se üljön fel. Ő százszor akkora szabálytalanságokat követett már el, valamint én is, és más is. Ha ilyen apró csekélységet szívünkre veszünk, mit csinálunk majd a nagy dolgokkal? [...] Szomorú lenne, ha ily kérdésben nem helyezkednék az én álláspontomra s engem valami elhirtelenkedett lépéssel szegyenbe hozna.” EKK G 628, *Csánki Dezső levelei*, 8. levél, Budapest, 1908. okt. 29.

⁶⁶ Szekfű Angyal Dávidhoz 1908. november 19-én írt levelében – melyben hallgat Károlyi ajánlatáról – még azt sem zárja ki, hogy esetleg elhagyja Bécsset: „A mint az orsz[ágos] főlevéltárnokot kinevezik, egy kezelőtisztai állás üresé lesz, s arra engem, mint első gyakornokot neveznének ki (ha nem hoznak be kívülről valakit), s akkor csak az esetben maradhatnék itt [ti. Bécsben – Sz. G.], ha ez megegyeznék az orsz. főlevéltárnok és a minisztérium kívánságával, a mit most még nem lehet ismerni.” MTA KIK Kt Ms 804/228. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1908. nov. 19.

meglepte,⁶⁷ de – Mikához többé-kevésbé hasonlóan – az ajánlat elfogadására buzdította Szekfűt: „Kedves Kolléga Úr! Értesítése megdöbbentett, mert az ön helyét betölteni nehéz feladat lesz. De az ajánlat olyan fényes, hogy öngyilkosság volna azt el nem fogadnia, mikor a saját jövőjéről van szó. Meg aztán az is közérdek, hogy a Staatsarchivban is legyen már egy fiatal magyar. De nem fog kelleni önnek vizsgát tennie? Nincs más hátra, minthogy leendő kineveztetéséhez őszinte szívvel gratuláljak. Az idevaló hatóságokat értesíteni, azt hiszem, elég idő lesz, ha tényleg kinevezik, mert hátha még sem sikerül.”⁶⁸ [Kiemelés – Sz. G.] Szekfű válaszában megköszönte a támogatást, jelezve, hogy „Nagyságos Uram útbaigazításához híven az O[rszágos] Levéltár vezetőségének teendő jelentést elhalasztottam, míg bizonyosat nem sikerül megtudnom a folyamodásom sorsáról. Ma azonban az osztályfőnök úr [ti. Thallóczy – Sz. G.] tollba mondott egy levelet, melyben az O[rszágos] Levéltár vezetőségének – privátlevélképpen – bejelentettem, hogy az udv[ari] levéltárba pályáztam és hogy kinevezésem esetén az itteni írásokat át fogom adni utódomnak. E levél feltételes hangja – az osztályfőnök úr szerint – biztosítja mostani helyem megtartását arra az esetre, ha nem neveznének ki.”⁶⁹ Szekfű Gyula végül 1909. február 11-én lépett be a Staatsarchiv fogalmazó-gyakornoki posztjára.⁷⁰ Amint arra Fazekas Istvánnak a HHStA iratanyagán alapuló vizsgálatai rámutatnak, Szekfű bekerülése a Staatsarchivba legalább annyira Thallóczy külügyminisztériumi közbenjárásának tulajdonítható,⁷¹ mint Károlyi – aki csak 1909 májusában került a HHStA élére⁷² – nyilvánvalóan pozitív személyes szakvéleményének, s a jelölt rátermettségén kívül jelentős szerepet játszott benne a közös miniszter-

⁶⁷ Mivel Mika Sándor már novemberben közepén tudott Károlyi ajánlatáról, míg az országos levéltáriakat (Tagányit, Csánkit) Szekfű csak 1909. január eleje körül informálta, Szekfű alighanem a döntés, pontosabban a Mika által kijárt kultuszminisztériumi ösztöndíj sorsának eldőltere várva hallgatott a tervről. Vö. „Ha Ön az ösztöndíj már kiutalványozott első felét felvette és még el nem költötte, akkor fogadja el a Károlyi ajánlatát, mert egy évre a megélhetése biztosítva van. Hogy az ösztöndíj nem a Thallóczy ur személyéhez van kötve, arról jól állok, más szóval Ön az ösztöndíj második felét is biztosan meg fogja kapni. Azt azonban, hogy Ön az ösztöndíjat még a további második évre is megkaphatja-e csak azon esetre lehet biztosra venni, ha Molnár Viktor ur akkor is államtitkár lesz. Tanácsot nem merek Önnek adni, de nézetem szerint az Ön jövője a Károlyi ur oldala mellett van; s mindaddig míg Molnár V[iktor] államtitkár, megélhetését Bécsben biztosítani is merem. Ha szükségesnek tartja, levelemet Károlyi urral közölheti.” [Kiemelés tőlem – Sz. G.] EKK G 628, *Mika Sándor levelei*, 11. levél, Budapest, 1908. nov. 17.; lásd még: „Ha elfogadja Károlyi ur ajánlatát, hozzon magával Károlyi urtól egy ajánlatot, hogy a Hof.Archivban való alkalmaztatását par excellence nemzeti érdekek kívánják.” 12. levél, Budapest, 1908. nov. 18.

⁶⁸ EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 2. levél, H. n., é. n. [Tagányi Károly névjegyének hátuljára írt üzenet, 1909. január 12. előtt] Szekfű nagyjából Tagányival egy időben értesítette Csánkit is a váltás lehetőségéről, amint az utóbbi válaszleveléből kiderül: „Szíves értesítését köszönöm. Nézetem szerint az, hogy ha az Ön orsz[ágos] levéltári gyakornoksága közügy volt, még inkább az a Staatsarchivba való kineveztetése. Nagy dicsérettel kell kiemelnem Thallóczy barátom magas szempontját és előrelátását, nem különben az ő, s igen tisztelt Doktor úr íránt ez alkalommal is tanúsított jóindulatát. Természetesen Önnek alaposan meg kell gondolnia az egész dolgot, mert folyamodását vagy éppen kineveztetését megmásítania nem lenne szabad.” EKK G 628, *Csánki Dezső levelei*, 9. levél, Budapest, 1909. jan. 8.

⁶⁹ EKK H 231, *Szekfű Gyula, Levelek*, 5. levél, Bécs, 1909. jan. 12. Mint írja, a kinevezés nyolc-tíz nap alatt megtörténhet, és valószínű, hogy vizsgáznia kell, de azt egy éven belül az Országos Levéltárban kívánja majd letenni.

⁷⁰ *Curriculum vitae*, 1914, 35.

⁷¹ Fazekas: *A Haus-, Hof- und Statsarchiv*, 45.

⁷² Fazekas: *A Haus-, Hof- und Statsarchiv*, 33.

riumok felügyelete alatt álló bécsi levéltárakban a magyar elem növelésének mint – ahogy Tagányi írta – „közérdeknek” a szempontja is.

A fenti történet viszonylag részletes rekonstrukciójára alapvetően annak érzékeltetése végett volt szükség, hogy tisztán lássuk: erősen retusált az a képzeletbeli fotó, melynek közepén a tehetséges Szekfű Gyula áll budapesti és frissen szerzett bécsi mentorai és patrónusai gyűrűjében – akik a kép készülte előtti pillanatokban egymással kart karba öltve még javában pártfogoltjuk jövőjén buzgólkodtak –, és elszánt tekintettel épp arra készül, hogy Bécsből meghódítsa a magyar történetírás Parnasszusát. A fiatal Szekfű kapcsolatrendszerében felbukkanó szereplők nem egymással összefogva, hanem jellemzően egymástól függetlenül mozgatták több-kevesebb sikerrel (és önzetlenséggel) a maguk kapcsolathálójának szálait⁷³ egy zárt, tekintéllyel, hivatali protekcióval és színpalak mögötti „kegyes csalásokkal” sűrűn teleszőtt világban, ahol persze a szálak sokszor összeértek. A jelen írás kontextusában ez elsősorban Tagányi Károly ebben játszott, kettejük kapcsolatát megalapozó szerepének megrajzolása végett érdekes, ám azért is fontos – aminek részleteit azonban egy másik tanulmány feladata feltárni –, mert Tagányi Szekfűvel (és másokkal) való személyes viszonyában a kapcsolati tőke deficitjéből fakadó szakmai előnyök és hátrányok kérdése később is folyamatosan visszaköszön – sőt, az idő előrehaladtával, tudniillik Tagányi marginalizációjának fokozódásával párhuzamosan egyre fontosabbá válik.⁷⁴

Mielőtt továbbmennénk, érdemes egy pillanatra megállnunk, hogy Szekfű bécsi „megragadásának” időszakában, levelezésük retorikájának irányából nézve jellemezzük röviden Tagányi Károly és Szekfű Gyula viszonyát. A levélváltás korai szakasza⁷⁵ – a kor- és státuszkülönbségből fakadóan (Tagányi 1908-ban tölti be az ötvenet, Szekfű a huszonötöt) – egyfajta klasszikusan aszimmetrikus kollegiális nexust tükröz. A fiatal „kolléga úr” felé az országos levéltárnok szolidan távolságtartó, de egyértelműen támogató bizalommal fordult – szakmai tanácsokkal látta el és dolgoztatta (csakúgy, mint Csánki) –, miközben Szekfű még évekkal később is túlradó szavakkal hálálkodott (a fentiek alapján nem is ok nélkül) a bécsi elhelyezkedés lehetőségéért.⁷⁶ Levelezésük felszínén ez a viszony meglehetősen sokáig visszaköszön a „*Kedves Kolléga úr!*” – „*Igen tisztelt Nagyságos Uram!*” megszólításpárban. Ebben csak 1915 tavaszán áll majd be jelentős változás, amit az akkor kezdődő tegeződés, illetve a megszólítások terén a „*Kedves Barátom!*” – „*Kedves jó Bátyám uram!*” váltás jelez.⁷⁷ A megszólítások retorikai felszíne alatt azonban kettejük viszonya addigra már jelentősen átalakult, ami Szekfű első komolyabb visszhangot kiváltó publikációjának megszületésével már – ráadásul időben is messzire vezetőnek bizonyuló – historiográfiai összefüggésekben is tetten érhető.

⁷³ Teljesen egyértelmű, hogy Csánki például Szekfű levéltári kineveztetésének ügyét is próbálta Tasnádi Nagy Gyulával szemben felhasználni az országos főlevéltárnoki pozícióért folytatott játszmában.

⁷⁴ Tagányi marginalizációjának folyamatát másutt kívánom részletesen tárgyalni: Szeberényi Gábor: *Merőleges párhuzamok: Csánki Dezső és Tagányi Károly* (kézirat). A kérdésre röviden: Szeberényi: *A levéltárnok és „tanítványa”*, 457–458.

⁷⁵ Itt érdemes megjegyezni, hogy az általam ismert Tagányi–Szekfű-levelezés 55 tételéből 37 db kelt 1907 és 1914 között, míg az 1915-től 1923-ig terjedő időszakban a többi 18, ami – bizonyos vonásaiban – óhatatlanul sűrűbb szövésűvé teszi a nexus korai szakaszáról szóló ismereteinket.

⁷⁶ EKK H 231, *Szekfű Gyula, Levelek*, 8. levél, Bécs, 1913. aug. 23.

⁷⁷ Ennek első jele: EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 29. levél, Budapest, 1915. máj. 1.

„Büszkévé tesz, hogy tanítványomnak vallja magát”

Szekfű Gyula korai műveinek témaválasztásaiban világosan tetten érhető az őt aktuálisan – mind személyi, mind intézményi értelemben – körülvevő szellemi közeg hatása. A Szamosközy Istvánról írt bölcsészdoktori értekezés egyetemi tanulmányainak lezárásához kötődött (1904/1908),⁷⁸ a Schesaeus-tanulmány (1906) a Széchényi Könyvtárban töltött gyakornoki időszak terméke,⁷⁹ míg Szekfű Anatole France-ról szóló esszéje – mely már Bécsben készült⁸⁰ – még az Eötvös Collegiumban, Mika Sándor mellett szerzett inspirációkra tekint vissza (1910).⁸¹ Szekfű első jelentős szakmai feltűnést jelentő könyve, a *Serviensek és familiárisok* című (1911/1912)⁸² viszont – bár a témaválasztás eredete szempontjából Angyal Dávidhoz, intézményi vonatkozásban pedig Károlyi Árpádhoz kapcsolódik – historiográfiai összefüggéseit tekintve az a műve, mely mind közül leginkább kötődik Tagányi Károly történetírásához.

A „Serviensek” sokat idézett bevezetőjében Szekfű maga vallja meg, hogy a téma iránt „érdeklődésemet a XVI. századi erdélyi történet egyik problémája ébresztette fel. I. Ferdinánd király az osztrák tartományok és Magyarország után Erdélyben is nyugati mintára való közigazgatást akart berendezni. Erre vonatkozó reformtörekvései tanulmányozása közben talákoztam lépten-nyomon a familiárisokkal, a kik a régi magyar közigazgatásban feltűnő nagy szerepet töltöttek be.”⁸³ A témát valójában Angyal Dávid (1857–1943) – Szekfű egyetemi éve idején az újkori egyetemes történet magántanára, majd 1909-től az újkori magyar történet ny. rendes tanára, Szekfűvel 1903-tól váltott leveleiben a „Tanár Úr”⁸⁴ –

⁷⁸ Szekfű Gyula: *Adatok Szamosközy István munkáinak kritikájához*. Budapest, 1904.; uő: *Szamosközy műve az 1594. év eseményeiről*. Századok, 42. évf. (1908) 3. sz. 217–244.

⁷⁹ Szekfű Gyula: *Schesaeus-kézirat a Nemzeti Múzeumban*. Magyar Könyvszemle, 14. évf. (1906) 4. sz. 321–334.

⁸⁰ A France-tanulmány készítésének néhány mozzanata a Tagányi-levelezésben is megjelenik. 1908 őszén Tagányi a *Revue historique*-ban a Gabriel Monod által írt France-kritikát ajánlja Szekfű figyelmébe (EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 3. levél, H. n., é. n. [1908 ősz]), aki szabadkozik, hogy már nem volt módja azt beépíteni saját írásába: „Hálásan köszönöm a *Revue Historique*-ra való szíves figyelmeztetést is, valamint Nagyságos Uram kegyes érdeklődését A. Franceszal való foglalkozásom iránt. Monod ismertetését már nem használhattam fel, mivel előző nap küldtem el a kész értekezést B[uda]pestre és sajnos, a *Revue Historique*-hoz és más intelligens folyóiratokhoz és könyvekhez nagy ritkaság, ha juthatok. A Hofkammerarchivnak szerencsére mégis jár, ha más nem is, legalább a *Mitteilungen* és a *Hist. Zeitschrift*. A France-ról írni nagyon nehezen ment, egész más dolog, mint két-három latin szöveget egymás mellé állítani, amivel eddig foglalkoztam [...]” EKK H 231, *Szekfű Gyula, Levelek*, 4. levél, Bécs, 1908. nov. 19.

⁸¹ Szekfű Gyula: *Anatole France*. Budapesti Szemle, 38. évf. 143. köt. (1910) 405. sz. 359–387.

⁸² Szekfű Gyula: *Serviensek és familiárisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből*. Budapest, 1912. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIII/3.); uő: *A serviensek és familiárisok magyar középkorban. (Kivonat dr. Szekfű Gyula vendégnek 1911. június 12-iki előadásából.)* Akadémiai Értesítő, 1911. 426–432.

⁸³ Szekfű: *Serviensek*, 5. A műnek a Tagányi-hagyaték Országos Széchényi Könyvtárban őrzött részében található, Tagányi Károly aláhúásaival és széljegyzeteivel sűrűn kipreparált, dedikált példányát használtam. OSZK Kézirattár Oct. Hung. 821. Tagányi Károly könyvhagyatékának sorsára részletesen: Szeberényi: *Holub József és a Tagányi-könyvtár*, III. 94–103.

⁸⁴ Glatz: *Konzervatív reform*, 375. 125. jz.; R. Várkonyi Ágnes: *Angyal Dávid, a történetíró. Tudománytörténeti vázlat*. In: *A konzervatív kortárs. Tanulmányok Angyal Dávidról*. Szerk. Császtvay Tünde – Halász Ferenc – Ujváry Gábor. Budapest, 2009. 69–95.; Ujváry Gábor: *„Gyötör a gondolat, hogy nem dolgoztam eleget”*. *Angyal Dávid, a nevelő, a könyvtáros, a tudós-tanár és az intézetigazgató*. In: *A konzervatív kortárs*, 96–191.

inspirációjából merítette. A témát kereső fiatal historikusnak Angyal ajánlotta, hogy „[v]állalkozzék egy nagy diplomatarium szerkesztésére, mely átfogná I. Ferdinánd korának egész bécsi anyagát. »Okmánytár I. Ferdinánd korának történetéhez«. Ha ez sok volna, legalább a Hofarchív vagy a Kammerarchív anyagát. Évrendben volna a közlés [...] regesta szerűen, de teljesség ott, ahogy a tárgy kívánja. [...] Nem kellene nagy bevezetés, inkább bibliográfiai függelék s levéltári útmutató I. Ferdinánd korára vonatkozva. Beszélje meg ezt a tervet Károlyi úrral [...] Ha ez nem tetszik Önnek, akkor más ajánlatom volna. De nekem ez tetszik, mert 1. a történettudománynak égetően szükséges, 2. önnek szellemileg s anyagiilag hasznos. Ez anyagból azután csinálhatna sokféle tanulmányt.»⁸⁵ [Kiemelés az eredetiben – Sz. G.] Szekfű azonban némileg módosított az ajánlott témán – mivel az „leghozzávetőlegesebb számítás szerint is félemleréletet, 10–15–20 évet venne igénybe”⁸⁶ –, és a 16. századi erdélyi közigazgatás története, pontosabban annak középkori társadalom- és igazgatástörténeti előzményei felé vette az irányt.

A munka megírásával kapcsolatos részletekről először Szekfű Angyalhoz írt levelei adnak hírt 1910/1911 fordulójáról. Ezekből tudjuk, hogy a mű eredetileg tervezett címe „Familiars. Vázlat az alkotmány- és közigazgatástörténet köréből” volt,⁸⁷ és hogy a kéziratot – még félkész állapotában, az első két fejezetet – elsőként Tagányi Károly olvasta.⁸⁸ A javításokat javasolta Tagányi⁸⁹ az írást a *Századokba* túl terjedelmesnek vélte, ezért akadémiai értekezésként javasolta kiadni.⁹⁰ Szekfű a munka akadémiai felolvasására – némi lamentálás után végül – Angyalt kérte fel,⁹¹ aki a művet szintén igen jónak találta, de egy felolvasásra alkalmas rövidített verzió készítését javasolta a szerzőnek.⁹² Tagányi eközben a munka végleges befejezését saját anyaggyűjtéséből származó további adatokkal segítette,⁹³ de ki-

⁸⁵ EKK G 628, *Angyal Dávid levelei*, 2. levél, Budapest, 1908. nov. 11.

⁸⁶ MTA KIK Kt Ms 804/228. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1908. nov. 19.

⁸⁷ MTA KIK Kt Ms 804/234. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1910. dec. 29.

⁸⁸ MTA KIK Kt Ms 804/235. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1911. jan. 31.

⁸⁹ „Nagyságos Uram szivességét, hogy még az én értelmetlen és fából való stilusomon is faragni méltóztatik, igazán nem tudom megköszönni, – Az úgysis igaz, hogy ha valaki fog az értekezésben valami érdemest találni és nem fog baklövéseket találni, – ez csak a nyomtatásra fog állani, a mit Nagyságos Uram javításai után fognak készíteni, – nem pedig a kéziraatra úgy, a hogy Nagyságos Uram keze alá került.” EKK H 231, *Szekfű Gyula, Levelek*, 6. levél, Bécs, 1911. jan. 31.

⁹⁰ MTA KIK Kt Ms 804/235. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1911. jan. 31.

⁹¹ Tagányi a jelek szerint nem merült fel mint a mű felolvasója, Szekfű Károlyit elfoglaltsága miatt eleve kizárta, és noha Takáts Sándor is ajánlkozott, végül Angyal Dávidot kérte meg, mivel – mint mondja – „arra, hogy magam olvassam fel, nem is merek gondolni, rossz beszélő tehetségem miatt, és hogy így gyerekfővel beszéljek annyi időse úrnak”. EKK H 231, *Szekfű Gyula, Levelek*, 6. levél, Bécs, 1911. jan. 31., vö. MTA KIK Kt Ms 804/235. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1911. jan. 31.

⁹² „Kedves Barátom! Végig olvastam az ön nagy érdekű és jelentőségű munkáját. Azt hiszem, hogy ezzel bizton előállhat. Új világításban fogjuk látni a középkort, különösen a magyar középkor viszonyát a hübériséghez. Már április elején (3. kör.) felolvashatnám, de ezt a molest másfél óráig kellene olvassam, a mi lehetetlen. Kérem, itt úgy segíthetünk magunkon, hogy ön az egészről egy felolvasásra alkalmas kivonatot készít, melyben semmi lényeges nincs kihagyva. Ez körülbelül 8 folio irott lap lehet (Seite) margóval és nagy betűvel írva. Talán a befejezést és Verböczy féle részt egészen felolvashatnám.” EKK G 628, *Angyal Dávid levelei*, 6. levél, Budapest, 1911. [márc. 11. előtt]

⁹³ „Ígéretemhez híven átrágtam levéltári kivonataimat és 15 kiadatlan (amennyire utánajárhattam) familiárisokra vonatkozó adatot találtam.” EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 5. levél, Budapest, 1911. márc. 19.

sebb-nagyobb tartalmi javításokat/változtatásokat mindkét „lektor” javasolt.⁹⁴ Végül a kivonatos verzió akadémiai bemutatására az eredetileg tervezett áprilisi időpont helyett csak 1911. június 12-én került sor,⁹⁵ a kötetváltozat pedig – Csánki közbenjárása mellett is⁹⁶ – további jelentős csúszással, 1912 közepén jelent csak meg.

Historiográfiai jelentőségű Tagányi 1912. június 20-án kelt azon levele, melyben megköszöni a szerzőtől kapott dedikált példányt: „*Büszkévé tesz, hogy tanítványomnak vallja magát,*⁹⁷ de még inkább, hogy ilyen jeles munkát produkált a „tanítvány”! *Esetleges hiányai ne aggasszák, hiszen egy nálunk teljesen ismeretlen téren mozog. De különben a társadalomtörténet és gazdaságtörténet még mindenütt a világon úttörő munkát végez, hát még nálunk.* Most már csak a kritikára vagyok kíváncsi, ha ugyan lesz és illetékes. [...] *Ninčs igaza [...], mikor olyan önállótlanak vallja magát levelében – velem szemben. Egyáltalán, a hála egyike a legszebb erényeknek, de vigyázni kell, különösen a nyilvánosság előtt, hogy panegyrisé ne fajuljon. A familiárisokban is kissé túlozza az én véleményemnek fontosságát,* ami föltűnő az írótól, ki másokkal (Dr. Illés⁹⁸ stb.) szemben nem nagyon kíméletesnek mutatja magát. Lehet különben, hogy csak én látom a dolgot ilyen színben.”⁹⁹ [Kiemelések – Sz. G.]

A „Serviensek és familiárisok” Szekfű életművében betöltött szerepével és jelentőségével kapcsolatban több nézet is napvilágot látott a magyar historiográfiában. A maga közvettségében is meglehetősen végletes R. Várkonyi Ágnes álláspontja, aki szerint historiográfiai konszenzus (?) van abban, hogy Szekfű történetírói pályakezdése csak az 1913-ban megjelent Rákóczi-kötettel indult,¹⁰⁰ amivel lényegében kizárja a „Serviensek” relevanciá-

⁹⁴ „Angyalnak igen tetszik a tanulmány. Örülök rajta, de azt tessék kijavítani, hogy az úrnak hatalma minden nemes familiárisra egyformán kiterjedt, pedig úgy emlékszem, hogy csak a birtoktalan nemes tartozott föltétlenül az úr joghatósága alá, a birtokos nemes familiáris azonban csakis háborúban, vagy békében számadási kötelezettség esetében.” EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, Budapest, 1911. márc. 19.; „...figyelmeztetem, hogy a 27ik [lapon], a királyi hatalom aránylagos erejéről talán nem egészen szabatos. A [magyar] királyi hatalom forma szerint erősebb volt, mint a hűbéres formában fejlődött nyugati, de tényleg gyengébb, a kinevezési jog s a familiaritás személyhez kötöttsége sem sokat használt neki.” EKK G 628, *Angyal Dávid levelei*, Budapest, 1911. március 11.

⁹⁵ MTA KIK Kt Ms 804/239. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1911. jún. 11.

⁹⁶ „Rendkívül bosszant, hogy nagybecsű értekezése még most sem jelenhetett meg, holott mindenki vágya már olvasni. Szegény Balogh Jenő [vallás- és közoktatásügyi államtitkár – Sz. G.] nem a hibás, mert ő nem tudta, hogy a jogászegyletnek nem fog kelleni annyira mint nekünk, mert a jogászegylet tagjai első sorban modern tételes jogi dolgokat kívánnak, jogtörténeti, pláne a Verböczy előtti korból való témáknak nem látják praktikus hasznát. Most azonban Dr. Csánki, török szakad, dűlőre akarja vinni a dolgot [...] hogy Kolléga úr értekezése soron kívül adassék ki, daczára a nagy pénz szűkinék” – írta Tagányi Szekfűnek december végén. EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 6. levél, H. n. é. n. [1911. dec. vége]

⁹⁷ A szerzői dedikáció: „Tagányi Károly országos levéltárnok úrnak tanítványi tisztelettel és hálával”. OSZK Kézirattár Oct. Hung. 821.; vö. Glatz: *Történetíró és politika*, 113.

⁹⁸ Illés József (1871–1944), jogtörténész, a Hajnik-iskola egyik legjelentősebb képviselője, a budapesti tudományegyetem iskolateremtő professzora, a „Bevezetés a magyar jog történetébe” (1910) szerzője. Legfontosabb munkái főként Tagányit közelről érdeklő témákkal, Árpád-kori magánjoggal, középkori magyar közjogtörténettel (például a vármegyék eredetével), illetve Werböczy művének elemzésével foglalkoznak. Szabó Mária: *Illés József. Jogtörténeti Szemle*, 1. évf. (1986) 1. sz. 95–96.; Stipta István: *Jogtörténet-tudomány*. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Budapest, 2003. 622–637., itt: 627.

⁹⁹ EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 8. levél, Budapest, 1912. jún. 20.

¹⁰⁰ R. Várkonyi: *A pályakezdés esélyei*, 35.

jának pusztá lehetőségét is. Lényegesen árnyaltabb Glatz Ferenc megközelítése, aki szerint a mű előszava és befejező oldalai – egyfelől a magyar jogtörténeti irodalom (Timon Ákos), másfelől Werbőczy Tripartitumának bírálata – annak tükrö, hogy a tanulmány Szekfűt legalább „áttelesen bizonyos szemléleti kérdések kifejeződéséhez” vezette el, tudniillik „a köznemesi történetfelfogás és a szakszerűtlenség” kritikájához,¹⁰¹ melyekhez az inspirációt kifejezetten Tagányitól vette: „...ahogy évekkorábban már Tagányi, úgy most Szekfű is a Werbőczy-kritikából indul ki.”¹⁰² Az előbbi állásponttal némileg szemben áll Dénes Iván Zoltán véleménye, aki a műben szintén Tagányi Károly „forrásfeltáró és következtetéseket bátran levonó tudományos attitűdjé”-t fedezi fel, és amelynek „konzekvenciái túlmutattak a szűk értelmű közigazgatástörténeti témán, [...] [mivel Szekfű] társadalomtörténeti következtetésekre jutott, melyek historiográfiai és történelemszemléleti megállapítások kimondására készítették”.¹⁰³ Dénes szerint a munka „ideológiai jelentősége közvetett, a meglévő Werbőczy-kép kritikája” volt: „Szekfű [...] a historicista követelményt állít[otta] szembe a statikus köznemesi szabadságkonceptióval.”¹⁰⁴ Dénes Iván a „Serviensek” kortárs recepcióját is vizsgálta, mellyel kapcsolatban arra jutott, hogy a mű „korabeli szakmai visszhangja tárgyyszerű és elismerő volt”.¹⁰⁵ Ez pedig cáfolja Szekfű kései (1948) visszaemlékezését, miszerint „[a] munka akkor szinte egyhangú visszautasításra talált, leghevesebben Werbőczyről írt részei; Tagányin kívül egyedül Mika Sándor helyeselte”.¹⁰⁶ Dénes szerint Szekfű itt „feltehetően *A száműzött Rákóczi* visszhangját vetítette vissza a korábbi műre, netán azt a teljes elfogadás- és támogatásigényt, amelyet leveleiből érzékelhetünk”.¹⁰⁷ Lényegében a fenti nézetek téziszerű összegzését adja Romsics Ignác, amikor úgy fogalmaz, hogy „[b]ár a *Serviensek és familiárisok* szemlélete szemben állt Timon Ákos [...] uralkodó helyzetben lévő romantikus-nacionalista jogtörténeti koncepciójával és az évszázadok óta ható Werbőczy-kultusszal, Szekfű első jelentős művének szakmai fogadtatása egyöntetűen pozitív volt.”¹⁰⁸

A fenti, kifejezetten historiográfiai célzattal született értelmezések olvasójában Szekfű művéről ezek után nemigen keletkezhet más benyomás, minthogy: 1.) a „Serviensek”-ben a szerző alapvető célja a Werbőczy művén alapuló köznemesi történetfelfogás kritikája volt, amihez a mintát Tagányi Károly történetírásából vette, és 2.) a mű kortárs recepciója egyértelműen pozitív volt. Ha a „Serviensek”-et kézbe véve *csupán az előszót és az utolsó fejezetet* olvassuk, az első pontot illető benyomások minden vonatkozásban megerősítést nyernek, amit Szekfű idézett kései emlékei még fokoznak is. A kétoldalas előszóban Szekfű kétségkívül bírálatban részesíti Timon Ákos 15. századi familiáris-felfogását, illetve Tagányinak (továbbá Thallóczynek és Takátsnak) köszön meg kiadatlan okleveles adatokat,¹⁰⁹ míg az utolsó 9 oldal „a Hármaskönyvnek Werbőczyre nem mindig kedvező kritikáját” (és a kor-

¹⁰¹ Glatz: *Történetíró és politika*, 142.

¹⁰² Glatz: *Történetíró és politika*, 141.

¹⁰³ Dénes: *A történelmi Magyarország*, 34.

¹⁰⁴ Dénes: *A történelmi Magyarország*, 45. Vö. „Szekfű Werbőczy-kritikája nem ideológiai jellegű a kiindulópontban, de funkciójában feltétlenül azzá válik.” Dénes: *A „realitás” illúziója*, 24.

¹⁰⁵ Dénes: *A történelmi Magyarország*, 43.; vö. Dénes: *A „realitás” illúziója*, 29.

¹⁰⁶ Az idézett hely: Szekfű Gyula: [Visszaemlékezés a pályakezdésre, 1948]. In: *Szekfű Gyula*. Válogatás, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta Dénes Iván Zoltán. Budapest, 2001. 167–172., itt: 172.

¹⁰⁷ Dénes: *A történelmi Magyarország*, 43.

¹⁰⁸ Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekin-téssel*. Budapest, 2011. 279.

¹⁰⁹ Szekfű: *Serviensek*, 5–6.

társ jogtörténetek nézeteinek további bírálatát) nyújtja. Mindeközben a maga Werbőczy-értelmezésének alátámasztására Szekfű bőségesen idézi és analogonként használja Tagányi Károly földközösségről szóló kutatásait.¹¹⁰ Ha azonban a teljes 122 oldalas művet vesszük alapul,¹¹¹ mi több, azt röviden egybevetjük nemcsak Tagányi munkáival, de Szekfű ez idő szerinti levelezésének adataival is, akkor nem csupán a fenti olvasatoktól eltérő eredményre jutunk, de megértjük azt is, hogy – Szekfű kései emlékeivel *egyezően* – a kortárs recepció, Tagányit leszámítva, miért és miként volt alapvetően *negatív*.

A mű minuciózus szövegelemzésen alapuló vizsgálata nem lehet a jelen tanulmány feladata, de néhány tényert érdemes a „Serviensek”-ről leszögeznünk. A bevezetést követően a munka törzsét alkotó első és második – az Árpád-korral foglalkozó (7–46. old.), illetve a 14–15. századot tárgyaló (47–84. old.) – fejezet a kronológiai metszeteken belüli tematikus bontásban (a fejezetcímeket parafrázálva: egyházi família, királyi família, magánfámília, sertientes, officiales; a királyi és magánfámília a 14–15. században) gazdag (jobbára kiadott, kisebb részben kiadatlan) okleveles anyagon keresztül vizsgálja a familiaritás témakörét, majd ezt követi egy egészében tematikus, alapvetően 14–15. századi fejleményeket tárgyaló fejezet, *A familiarisok a középkori közigazgatásban* címmel (85–122. old.). Ez utóbbinak része (4. §. *Befejezés. A Hármaskönyv felfogása* című alfejezet a 110. oldaltól) a Werbőczy-kritikát közlő utolsó 9 oldal (114–122. old.). Látható tehát, hogy a mű négyötöde társadalom- és intézménytörténettel foglalkozik, ráadásul olyan rekonstruktív célzattal, melynek társadalomtörténeti „tétje” először az Árpád-kori fejezetben hangzik el: a 13. század végétől az „eredetükre nézve nagyon különböző egyénekből, ugyanazon jogviszonyok hatása alatt *egy* társadalmi osztály alakul ki. Ezt a következőkben *familiaris osztálynak* fogjuk nevezni.”¹¹² [Kiemelések az eredetiben – Sz. G.] A mű egésze ennek a „különböző nagybirtokokon hasonló feltételek alatt élő familiarisokból külön néposztál[lyá]”¹¹³ alakult, a nemesek és nemtelenek *közé* ékelődő, mindkét oldalról rekrutálódó önálló társadalmi osztálynak¹¹⁴ az eredetét, szerkezetét és működését vizsgálja, német analógiák közbevetésével, illetve a nyugati hűbérisséggel való összehasonlításban.

A historiográfiai irodalom általános vélekedésével szemben tehát a munka törzse *nem* a Werbőczy-kritikáról szól – amint azt Szekfű Angyal Dávidhoz írt levelei is alátámasztják –, hanem ennek a Szekfű-i értelemben azonosított „familiaris osztálynak” a középkori kiala-

¹¹⁰ Szekfű: *Serviensek*, 114–122.

¹¹¹ Erre mind ez ideig – tulajdonképpen érthető okokból – kizárólag medievisták vállalkoztak: Sebők Ferenc: *Új törekvések a Jagelló-kori rendiség kutatásában a XX. század elején*. Acta historica, 96. évf. (1992) 47–53.; uő: *A Jagelló-kori rendiség kutatása a két világháború között*. Aetas, 14. évf. (1993) 4. sz. 27–43.; Kubinyi András: *Szekfű Gyula és a késő középkori Magyarország kutatása*. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Budapest, 2003. 61–69.

¹¹² Szekfű: *Serviensek*, 25.

¹¹³ Szekfű: *Serviensek*, 59.

¹¹⁴ „A familia felbomlásából származó néposztály – melyet ezután állandóan familiaris osztálynak nevezhetünk [...] – ezután is a nemességből és a szabadon mozgó, röghöz nem kötött nem nemesi néposztályokból egyaránt nyerte tagjait. [...] A nemes familiarisok [...] a többenél előkelőbb helyet foglaltak el, s mint nemesek, birtokában voltak a nemesség összes jogainak, kivéve egyes, az adózási és katonáskodási kötelezettséggel összefüggőket, a melyeknél a familiaris viszonyban lévő többi egyénnel egyenlő elbánásban részesültek. A nemes és nem nemes familiarisok közös, őket minden más néposztálytól megkülönböztető tulajdonsága a familiaris viszonynak időhöz és a nagybirtokos birtokához, illetőleg udvarához kötöttsége volt.” Szekfű: *Serviensek*, 59–60.

kulásáról és fejlődéséről.¹¹⁵ Más kérdés, hogy Szekfű finoman már a mű közepén utal arra, hogy „később [ti. a 16. század elején – Sz. G.] oly iránzat jött létre, mely politikai okokból szükségesnek látta a familiaris szervezetnek lehetőleg nyomnélküli eltüntetését; – a mely kísérletről hátrább fogunk szólni”.¹¹⁶ Az utolsó lapok itt már megelőlegezett Werbőczy-kritikája ezt a „nyom nélküli eltüntetés” taglalja. Ennek megvizsgálása előtt azonban egy pillanatra adjuk át a szót a Tagányi Károlyra emlékező kései Szekfűnek: „Az ő [ti. Tagányi Károly – Sz. G.] körébe lépve irtam meg tanulmányomat egy ismeretlenségbe süllyedt régi magyar társadalmi rétegről, s ezzel kapcsolatban megtagadtam az addig érvényes jogtörténeti elveket: hogy minden nemes egyenlő jogokkal bírt a szent korona tagjaként, hogy egyik sem lehetett a másiknak ura és parancsolója, és hogy Werbőczy könyvében mindig igazat mondott, nem pedig pártpolitikailag gyártotta szabályait és helyzetrajzait. A munka akkor szinte egyhangú visszautasításra talált, leghevesebben Werbőczyről írt részei; Tagányin kívül egyedül Mika Sándor helyeselte, aki mindvégig figyelemmel kísérte készülését és a kudarcnak számító bemutatkozás után is [...] támogatót.”¹¹⁷ Akár a fenti sorokat, akár a „Serviensek” befejezésének gazdag Tagányi-referenciáit olvassuk, nem lehet kétségünk: a Werbőczy-kritika eredete Tagányi Károlytól származik. De vajon valóban így van-e?

A „Serviensek” záró fejezetében Szekfű Tagányi földközösségről vallott nézeteit – *pon-tosabban az országos levéltárnoknak a Közgazdasági Lexikonba írt szócikke*¹¹⁸ Tripartitumra vonatkozó részét – hosszasan idézi Werbőczy azon eljárásának illusztrálására, melylyel az „a magyar társadalomnak szélesen kifejtett és egymásba folyó osztályait két skatulyába: a nemességbe és a jobbágyságba gyömöszölte”, épp úgy, ahogy a „földközösség intézményéről [...] sem adott a valóságnak megfelelő képet”.¹¹⁹ Márpedig – mondja Szekfű – Tagányi földközösségről szóló sorai „megértetik velünk Werbőczy eljárását a familiaris viszonytal szemben is”. Werbőczy ugyanis „[a]z egész tényleg élő familiaris intézményről hallgatott, mivel az nem volt – Szekfű itt ismét Tagányi kifejezését kölcsönzi – »rendszerének logikai folyománya«. „Miután másrészt a familiaris intézmény a főnemesség hatalmi gyarapodását szolgálta, a napi politikai törekvések érdekében is szükséges volt a nemesi rend egyöntetű zártságának és kizárólagosságnak kiemelése...” A 16. században azonban a nemesség és a jobbágyság „között álló osztályok lassankint elsenyvedtek. A *familiaris intézményt* (!) – adja át a szót Szekfű ismét Tagányinak – »még Werbőczy törvénye sem tudta a gyakorlatból kiirtani, ámde codifikációjá mégis örökre megakasztotta fejlődésében, megfosztván jogi jellegétől, csakis a magángazdasági tevékenység körére szorította». Így, bár a familiarisok tovább éltek, de „közjogi jelentőségre nem emelkedtek”.¹²⁰

Szekfű ezen Tagányi-interpretációja olyan jól sikerült, hogy a magyar historiográfia hitt is neki: „...ahogy évekkel korábban már Tagányi, úgy most Szekfű is a Werbőczy-kritikából

¹¹⁵ Vö. Szekfű a mű céljáról Angyalhoz írt soraival: „Az erdélyi közigazgatás középkori formáival foglalkozás közben egy értekezéssel készültem el, a familiarisokról, – a mi tulajdonképpen egy vázlatos kísérlet akar lenni a familiarisok neve alatt összefoglalt társadalmi osztály középkori történetéhez.” MTA KIK Kt Ms 804/235., *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1911. jan. 31.

¹¹⁶ Szekfű: *Serviensek*, 59.

¹¹⁷ Szekfű: *Visszaemlékezés 1948*, 172.

¹¹⁸ Tagányi Károly: *Falu- és földközösség*. In: *Közgazdasági Lexikon*, I. Szerk. Halász Sándor – Mandelló Gyula. Budapest, 1898. 611–620.

¹¹⁹ Szekfű: *Serviensek*, 119.

¹²⁰ Szekfű: *Serviensek*, 120–121.

*indul ki.*¹²¹ [Kiemelés – Sz. G.] Tagányi azonban nemcsak hogy nem „indult ki” a Werbőczy-kritikából, de – Szekfű beállításával ellentétben – még csak nem is oda lyukadt ki.

Ha összevetjük Tagányi Károly földközösségre vonatkozó két fontos írását,¹²² akkor érdekes következtetésekre juthatunk. A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlé*ben megjelent korábbi önálló szaktanulmány és az azon alapuló, de újabb keletű lexikon-szócikk tudniillik nemcsak műfajában tér el egymástól, de narrációs technikájában is. Az előbbiben Tagányi egy sajátos, *időben visszafelé haladó* elbeszélést alkot: a munka első felében tárgyalja a földközösséggel kapcsolatban feltárt újkori fejleményeket, majd a másodikban a középkoriakat.¹²³ Az egész írásban a középkori szakasz egyetlen, *mégpedig csöppet sem hangsúlyos* helyén bukkan fel a Tripartitumra való utalás, ahol Tagányi a középkori nemesi birtokjog kapcsán jegyzi meg, hogy „Werbőczy összes törvényeink [szerint] a nemesek valóságos tulajdonjogot élveztek, de ez az elv csak a római és hűbéri jogból származott át hozzánk, a gyakorlatban másképp volt, s ez aztán egészen más eredetre is utal.”¹²⁴ [Kiemelés – Sz. G.] A másik szöveg, a Szekfű által bőven citált lexikon-szócikk kétségtelenül bőbeszédűbb Werbőczy vonatkozásában, és narrációs technikája is a műfajnak megfelelően hagyományos. Az ebben az esetben az origótól időben előrefelé haladó elbeszélés során Tagányi persze tartalmilag ugyanazt a történetet meséli el a földközösségről, mint korábbi tanulmányában is: a földközösség „ősidőktől fogva” létezett, és mint intézmény egészen „a legutóbbi időkig” fennállt. A szócikk elbeszélésében azonban – mely értelemszerűen a kronologikus tárgyalás „közepén”, a középkor és újkor határán „ér el” Werbőczyig – a Hármaskönyv ismét csak *nem képez* se konklúziót, se kiinduló pontot. Tagányi egyszerűen korábbi tanulmányában is már jelzésszerűen kifejtett nézetét bontja ki, mely szerint a Tripartitumban *a római jogi elvek* („a szokásjogok kiirtója!”) elfedik az ősi intézményeket: „Kétségtelen, hogy a Werbőczy codifikálta jog az élő jogtól sok tételére nézve eltért, s azokat a *jogszokásokat* [!]”¹²⁵ még az Ő törvénye sem tudta a gyakorlatból kiirtani, ámde codificatiója azokat mégis örökre megakasztotta fejlődésükben, megfosztván jogi jellegüktől, csakis a magán gazdasági tevékenység körére szorította. Így történt ez különösen a földközösséggel, melyről Werbőczy egyetlen szóval sem emlékezik meg, *természetesen, mert a római jogtól inspirált rendszerével* homlokegyenest ellenkezett.”¹²⁶ [Kiemelések – Sz. G.] Majd Tagányi ennek megállapítása után *folytatja* a földközösség történetét a 19. századig.

¹²¹ Glatz: *Történetíró és politika*, 141.

¹²² Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1. évf. (1894) 4. sz. 199–238.; Tagányi: *Falu- és földközösség*, 614–620.

¹²³ Eljárásának elvi indoklását is adja: „A kultúrtörténet legtöbb kérdésénél, úgy ennél is: a mai állapotokból kell kiindulnunk s úgy menni visszafelé mindig régibb és régibb korba, hogy a még szemmel látható jelenségekhez fűzve a korunkhoz közelebb eső, bővebb, világosabb adatokat hogy aztán: a mentül régibb, annál homályosabb s szűkebb szavú emlékeket könnyebben megérthessük.” Tagányi: *A földközösség története*, 200. Úgy vélem – ha valamiben, akkor – Tagányi ehhez hasonló módszertani újításaiban lehet igazán tetten érni azt a jelenséget, amit Gyáni Gábor (éppen Tagányi Károly historiográfiája kapcsán) a „nyílt ellenkánon” fogalmában ragad meg. Gyáni Gábor: *Kánon, ellenkánon és politikai megfelelés*. In: *A magyar történetírás kánonjai*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Budapest, 2015. 19–39., itt: 30–31.

¹²⁴ Tagányi: *A földközösség története*, 230.

¹²⁵ Érdemes felfigyelni rá, hogy Szekfű itt Tagányi fenti mondatát *már másodszor idézi szó szerint*, ám Tagányi „jogszokások” kifejezését másodjára egyszerűen „familiaris intézmény”-re cseréli! Szekfű: *Serviensek*, 120–121.

¹²⁶ Tagányi: *Falu- és földközösség*, 616.

A két eltérő narrációs eljárás tehát pontosan ugyanazt a célt szolgálja: a földközösség mint intézmény *kontinuitásának bemutatását*, melyben Werbőczy műve ennél fogva se nem ok, se nem okozat, mely a történetet szervezi, hanem *történeti forrás*, amelynek *római jogi formulái* mögül történeti eszközökkel lehet „előbányászni” a középkori szokásjog emlékeit.

Afelől, hogy Tagányi történetírásában a földközösségről szóló írásokon *túl sem* nagyon érdemes a Werbőczy-kultusszal összekapcsolt „köznemesi szemléletű történetírás” kritikájának *szándékát* keresni, legyen itt elegendő röviden két másik művének egy-egy megjegyzését idézni, mégpedig mind a „Serviensek” megjelenését megelőző, mind az azt követő időszakból. Egyrészt Karácsonyi Jánossal 1908–1909 folyamán a polgár szó eredetéről folytatott nyelvtörténeti vitájában a *Hármaskönyvet* egy helyütt nemes egyszerűséggel „a magyar szellem egyik leghatalmasabb alkotása”-ként aposztrofálta,¹²⁷ amit explicit Werbőczy-kritikának legalábbis nehéz felfogni. Az 1917-ben megjelent, hazai jogszokásokról szóló nagy tanulmányában viszont éppen a „Tripartitum mint történeti forrás” koncepcióját fejt ki: „Hazánk országos történeti szokásjogát 1514-ből Werbőczy »Hármaskönyvé«-ben [...] bírjuk, mely különösen a magánjog terén *az akkor élő szokásjogot foglalta rendszerbe*. Jogtörténetünkre várakozik most már az a föladat, hogy *a Werbőczy kora előtt kelt okleveleinkből*, az ezekben előforduló összes jogszokásokat [...] összegyűjtse, hogy *majdan ezek alapján a Hármaskönyvnek tulajdonképeni szokásjogi forráskritikája lehetővé váljék*.”¹²⁸ [Kiemelés – Sz. G.]

A fentiek alapján tehát nem nagyon gondolhatunk arra, hogy Szekfű Gyula a maga Werbőczy-kritikáját Tagányi Werbőczy-felfogásának inspirációjától vezetette írta volna. Tagányi lexikon-szócikkének szövegszerű megoldásait (az eredeti textust narratív igazságától megfosztva) viszont kétségtelenül felhasználta a maga történetírói céljaira. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy: ahogy annak idején Tagányi Károly, úgy most Szekfű Gyula *sem* a Werbőczy-kritikából indult ki, ám Tagányival ellentétben ő pontosan oda lyukadt ki. A műnek azonban ez nem valamilyen – mintegy tudattalanul elkövetett, kizárólag metatörténeti olvasatban feltáruló – „közvetett ideológiai jelentőség”-et ad,¹²⁹ hanem olyan szerzői megoldásnak látszik, amelynek lehetséges (alkalmasint szándékolt¹³⁰) hatásával Szekfű maga is tisztában volt. A mű készülte idején Angyallal váltott levelezése alapján ugyanis egyértelmű, hogy az eredendően társadalomtörténeti célzatú, a „familiaris osztály” történetét források alapján feltáró munka elejére és végére tudatosan, a maga invenciójából illesztette oda az egymással összefüggő jogtörténetírás- és Werbőczy-kritikát közlő részeket, amit utóbb ügyes retorikai megoldásokkal Tagányi szövege „mögé rejtett”.

Hogy Szekfű pontosan tisztában volt azzal, hogy a munka sokat idézett keretezésével „problémák” lehetnek, azt egyértelműen igazolják Angyal Dávidhoz 1911 folyamán írt sorai, s hogy Angyal erre az eshetőségre a tanulmány megjelenéséig többször is felhívta „védenec” figyelmét. 1911. márciusi levélváltásuk során a „Tanár Úr” Szekfűnek „a magyar királyi ha-

¹²⁷ Tagányi Károly: *Karácsonyi új magyarázata a polgár szó eredetéről*, II. Magyar Nyelv, 5. évf. (1909) 3. sz. 154–165., itt: 157.

¹²⁸ Tagányi Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*, I. Ethnographia, 28. évf. (1917) 1–3. sz. 42–58., itt: 43. E program végrehajtásáért Tagányi a maga részéről mindent meg is tett. Lásd erre vonatkozó kéziratot anyaggyűjtését: OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1542. „Földközösség elterjedése Magyarországon, Erdély, Szlavónia, Horvátországban”; vö. Bognár: *Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*, 292–309.

¹²⁹ Dénes: *A történelmi Magyarország*, 45.; vö. Dénes: *A „realitás” illúziója*, 24.

¹³⁰ Vö. Glatz: *Történetíró és politika*, 141–142.

talom aránylagos erejéről” szóló tételét bírálta, de a Werbőczyre vonatkozó részt ekkor még eredeti változatában felolvashatónak tartotta.¹³¹ Szekfű a tanácsot – legalábbis levele alapján – magáévá tette,¹³² ám már ekkor megvallja, hogy „[a]z egész [ti. a királyi hatalomra vonatkozó – Sz. G.] megjegyzésnek különben kissé polemikus íze van, pedig nagyon iparkodtam magamat a polemiatól távoltartani, bár ez elég nehezen ment Timonék felfogásával szemben a középkori magyar állam alkotmányos, sőt parlamentaris (!) jellegét illetőleg”.¹³³ [Kiemelés tőlem, a felkiáltójel az eredetiben – Sz. G.] Angyal Dávidnak azonban az akadémiai felolvasás előtt a „conclusio”-val szemben is aggályai támadtak,¹³⁴ így a júniusi felolvasáson a Werbőczy-fejezet nem is hangzott el.¹³⁵ Az aggályok oka Szekfűt nem igazán lepte meg: „...*hogya a Werbőczy-rész botránykő lehet, azt előre gondoltam*, de ha Tanár Úr is változtatást lát szükségesnek, erre bárhol készen vagyok. Remélem, hogy másként stilizálva elfogadhatóbbá tehetném a dolgot: Verb[őczy] nem törődött a familiarisokkal, mert teoriájához nem volt rájuk szüksége; innen van, *hogya róluk szóló részletei ha nem is incorrectek, de pontatlanok*;¹³⁶ viszont a Hármaskönyv programján kifejlődött rendiségben nem maradt hely a fam[iliaris]-ok számára, még akkor sem, ha az osztály önmagából képes lett volna továbbfejlődésre”.¹³⁷ [Kiemelés – Sz. G.] Az elhúzódo kiadási folyamat közben azonban Szekfű a mű inkriminált részeivel kapcsolatban láthatólag mind jobban elbizonytalanodott: „A familiarisok igen sok változtatásra szorulnak; most látom, milyen szerencse, hogy év végéig időm van rája. Főként a kezdet és a vég látszik gyanúsnak.”¹³⁸ A kéziratot a megjelenés előtt ősszel volt módja újra átdolgozni, és alighanem ekkor építette be „megoldásként” Tagányi földközösségét a végleges formában: „...a familiarisokat ismét, a melyeket Fejérvárott Tagányitól kapott oklevelekkel kiegészítettem, a bevezetést és a

¹³¹ EKK G 628, *Angyal Dávid levelei*, Budapest, 1911. [márc. 11. előtt]

¹³² A gyakorlatban azonban nem építette be a műbe! Szekfű: *Serviensek*, 112.; vö. Kubinyi: *Szekfű Gyula és a későközépkori Magyarország*, 63–64.

¹³³ MTA KIK Kt Ms 804/237. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidnak*, Bécs, 1911. márc. 11.

¹³⁴ „[M]ost olvasom a pesti újságban, hogy a familiarisokat Tanár Úr holnap be fogja mutatni. [...] Az értekezés kinyomtatása azt hiszem nem igen kapu előtt álló dolog. Néhány új adatot találtam, a miket szeretnék még beilleszteni, – valamint a Tanár Úrtól említett conclusiót megváltoztatni. Nagyon örülnék, ha talán a tél beállta előtt megjelenhetnék.” MTA KIK Kt Ms 804/239. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1911. jún. 11.

¹³⁵ A felolvasás után az *Akadémiai Értesítő*ben megjelent kivonat mindenesetre nem közli a Werbőczyre vonatkozó konklúziót. Szekfű: *Kivonat*, id. mű.

¹³⁶ Érdemes felfigyelni arra, hogy Szekfű ezen – egyébként a „conclusio”-ba tényleg beépített – megfogalmazása mennyire nincs összhangban a megjelent változat közepén „a familiaris szervezet lehetőleg nyom nélküli eltüntetése” tételével! Szekfű: *Serviensek*, 59.

¹³⁷ MTA KIK Kt Ms 804/240. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidnak*, Bécs, 1911. jún. 15.; vö. Dénes: *A történelmi Magyarország*, 45. Itt jegyezném meg, hogy Glatz Ferenc Szekfű Angyalhoz írt fenti gondolatait mintegy Tagányinak (is) „tulajdonítva” igazolja mindkettejük Werbőczy-kritikájának közös kiindulópontként való azonosítását: „Ahogy Tagányi annak idején a tőle megszokott finom forráskritikai érzékkel bizonyítja, hogy a Hármaskönyvből azért tűnnek el a még azon korban élő jogszokások, azért hallgat a Hármaskönyv a földközösségről, mert az a köznemesség rendi jogainak konstrukciójába nem volt beilleszthető, úgy most Szekfű is Werbőczy felfogásában keresi a titok megoldását: miért hallgat a Tripartitum a források által pedig bizonyított familiaris réteg létezéséről.” [Kiemelés – Sz. G.] Glatz: *Történetíró*, 141. Mint láttuk, Tagányi kizárólag Werbőczy római jogi formulázásáról ír, a „köznemesség rendi jogainak konstrukciója” azonban ebben az összefüggésben nem az ő invenciója, hanem Szekfűé.

¹³⁸ MTA KIK Kt Ms 804/243. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Bécs, 1911. júl. 4.

Verbőczit tárgyaló három utolsó lapot újra írtam. A Verbőcziről szóló résznél Tagányi felfogását a földközösség alkalmából vettem mintául” – írta Angyalnak.¹³⁹

Ha a „Serviensek”-et Tagányi historiográfiája felől vesszük szemügyre, arra a következtetésre juthatunk, hogy ha az elmondottak alapján Tagányi történetírása nem is inspirálta közvetlenül Szekfű Werbőczy-kritikáját, de az országos levéltárnak számára a „Serviensek” (hibái ellenére¹⁴⁰) mindenképpen elfogadható volt, fontos műnek tartotta.¹⁴¹ Igaz, „a Werbőczy-kritika” vonatkozásában ennek jelét sem saját későbbi Hármaskönyv-felfogása, sem Szekfű művére vonatkozó egyéb reflexiói nem tükrözik. Tagányi ugyanis Szekfű tanulmányára (erre még néhány gondolat erejéig visszatérünk) a későbbiekben is mint – a saját középkori kutatásaival sokban érintkező, sőt azokat néhol inspiráló – társadalomtörténeti műre tekintett,¹⁴² „tanítványát” pedig a munka készülte közben további hasonló irányú kutatásokra buzdította: „Jobban is szeretném, ha középkori társadalomtörténeti témákkal foglalkoznék, melyhez úgy látom hivatása, kedve egyformán van, ami nálunk teljesen paragon hever. Például az árpádkori vár nép, vagy a köznemesség, vagy az arisztokrácia stb. kifejlődése. Persze Békefi van megbízva az Akadémiától az Árpádkor kulturtörténetével és most kérdés megcsinálja-e? és hogyan? mert a dolog igen nehéz.”¹⁴³ Mindeközben a Szekfűt medievisztikai témák felé orientáló (egykor Taine pozitívizmásával „kacérkodó”¹⁴⁴) Tagányi a történeti kutatás módszertanára vonatkozóan is tanácsokkal látta el „tanítványát”, mégpedig jellegzetesen historista szemlemben: „A fő súlyt [...] sohasem az irodalomra, a kiadott oklevelekre, a külföldi analóg intézmények tanulmányozására fektesse. Ez mind szükséges, sőt nélkülözhetetlen, ámde a közvetlen levéltári kutatás a legfőbb, mindezekfölötti szükség. Talán nem is azokért az eddig ismeretlen adatokért, amiket nyújtanak, mert hiszen a kiadott okleveleknek hány becsebbnél becsebb adata várja még az író, hogy fölfedezze és közkinccsá tegye. Hanem azért a közvetlenségért, mely lehetővé teszi, hogy a kutató azoknak az okleveleknek kortársává érezhesse magát, beléjük merülhessen s a formulák mögött megláthassa a valódi életet, amelyet még nem osztályozott senki. De ilyen képet, ilyen teljességében csak nagy levéltárak nyújthatnak, mert a kicsinyek legföljebb magukban álló kuriózitásokkal szolgálhatnak. Azért ha tehetné, legjobban ajánlhatnám, ha beülne valami nagy családi levéltárba például Körmendre, Kismartonba, Galgócra, Monyorókerékre stb. és főleg a XIV. századi oklevelekbe elmerülne, melyek mint átmeneti korbéliek, az Árpádkor sok intézményének szolgálnak nyitjául és a tovább fejlődést közvetlenül mutatják. Kutatás közben azonban minden legkisebb fontossággal bír

¹³⁹ MTA KIK Kt Ms 804/245. Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz, Bécs, 1911. nov. 9.; vö. Dénes: *A történelmi Magyarország*, 45. Azt, hogy Szekfű valójában nem Tagányi (vélt) „Werbőczy-kritikáját”, hanem a lexikon-szócikk szövegét „vette mintául”, közvetve az is alátámasztja, hogy művében egyetlen helyen sem érezte szükségét, hogy Tagányi földközösség-tanulmányának szövegét citálja.

¹⁴⁰ „Ha hibákat, hiányokat fognak fölfedezni esetleg mások is, ez ne csüggesse, hanem továbbkutatásra sarkallja.” EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 7. levél, Budapest, 1912. ápr. 22.

¹⁴¹ Mind a hibákra, mind a Tagányi által fontosnak gondolt elemekre irányadók a Tagányi-hagyatékban fennmaradt Szekfű-kötet aláhúzásai és széljegyzetei, melyek tételes elemzésétől azonban itt el kell tekintenem. OSZK Kézirattár Oct. Hung. 821. Tagányi könyvhasználati „szokásaira”: Sebe-rényi: *Holub József és a Tagányi-könyvtár*, III. 102–103.

¹⁴² Vö. Tagányi Károly: *Vármegyéink eredetének kérdése*. Történeti Szemle, 2. évf. (1913) 4. sz. 510–541., itt: 525.; uő: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. rész. A családjog és öröklési jog köréből*. Budapest, 1919. 65.

¹⁴³ EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 6. levél, Budapest, 1911. [december vége]

¹⁴⁴ Bognár: „Mivé lesz a stýl?“, 218.

adatot is föl kellene jegyezni, ha a legrövidebben is, mert magamról tudom, hogy utólag mennyire sajnáltam, hogy csak azokra terjeszkedtem ki, melyek éppen akkor érdekeltek.”¹⁴⁵ [Kiemelés – Sz. G.]

Tagányi Károly „Serviensek”-ről alkotott (pozitív, pontosabban a nyilvános kritikát nélkülöző) olvasatának iránya azért is érdekes, mert illeszkedik a megjelenést követően a kortárs recepciót jelentő nyilvános reflexiók értelmezési tartományához. A „Serviensek”-re született szakmai reagálások (Erdélyi László¹⁴⁶ és Hóman Bálint¹⁴⁷ recenziói, továbbá Károlyi Árpád akadémiai tagajánlása,¹⁴⁸ illetve a Szekfű Gyula magántanári habilitációja kapcsán született vélemények Marczali Henrikől és Angyal Dávidtól¹⁴⁹) részletes ismertetése alól felment, hogy Dénes Iván Zoltán ezeket tételesen számba vette.¹⁵⁰ Néhány megjegyzés azonban ide kívánczodik. Egyrészt a művet valamennyi kortárs reflexió szerzője – szemben a későbbi historiográfiával, mely Szekfű ezen első jelentősebb visszhangot kiváltó művét (is) mindenáron történetpolitikai/ideológia-kritikai megközelítésben próbálta értelmezni¹⁵¹ – a „familiáris osztályról” szóló társadalomtörténetként, illetve a familiárisok középkori igazgatástörténetben játszott szerepének rekonstrukciójaként olvasta, az úttörés érdemét elismerve, ám – Tagányival ellentétben¹⁵² – meglehetősen kritikusan. Ezt a tényt nem fedheti el az sem, hogy mind a recenziók, mind a „Serviensek”-ről hivatalos célzattal született értékelések a maguk retorikai rendszerében magát a szerzőt (a végkicsengést illetően) kivétel nélkül pozitív színben tüntették fel. A Szekfű kései emlékeiből felidézett „egyhangú visszautasítás”¹⁵³ kétségtelenül túloz, a súlyos kritikai észrevételek azonban megfogalma-

¹⁴⁵ EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 7. levél, Budapest, 1912. ápr. 22.

¹⁴⁶ Erdélyi László recenziója: *Történeti Szemle*, 2. évf. (1913) 2. sz. 282–287.

¹⁴⁷ Hóman Bálint recenziója: *Századok*, 47. évf. (1913) 7. sz. 540–545.

¹⁴⁸ *Tagajánlások 1914-ben*. Budapest, 1914. 8–9. (ajánló: Károlyi Árpád, hozzájárulnak: Takáts Sándor, Angyal Dávid)

¹⁴⁹ Közli: Dénes: *Szekfű Gyula magántanári képzésének ügye*, 39–57.

¹⁵⁰ Dénes: *A történelmi Magyarország*, 39–43.; vö. Dénes: *A „realitás” illúziója*, 29. Megjegyzendő, hogy Dénes Ivánnak a recepcióról vallott felfogása – elsősorban Hóman Bálint véleményének interpretálása – az idők folyamán jelentősen változott. Az újabb interpretáció szerint ugyanis „Hóman Bálint ismertetése tárgyilagossá, távolságtartó, nagyra becsülő és bíráló írás volt” (Dénes: *A történelmi Magyarország*, 43., 40–41.), míg Dénes korábbi álláspontja szerint „Hóman a köznemesi nacionalista történetnézetét kritizált tételét védve marasztal[t]a el az egyébként szakmailag tisztelt szerző Werbőczy-kritikáját”. Dénes: *A „realitás” illúziója*, 29.

¹⁵¹ A magam részéről osztom Erős Vilmos álláspontját, miszerint „ideje már Szekfűt elsősorban történetnézetként vizsgálni”, és ennél fogva „műveit nem lehet merő politikai pamfletként értelmezni”. Erős Vilmos: *Szekfű historiográfiai koncepciója*. In: uő: *A szellemtörténetől a népiségtörténetig*, 319–329., itt: 327–328.

¹⁵² Szekfűt természetesen foglalkoztatta addigi legfontosabb tanulmányának fogadtatása. Angyal Dávidhoz írt levelei egyrészt arról tanúskodnak, hogy számított a jogtörténészek ellentámadására: „A magántanársági kérvényt nem igen merném addig beadni, míg a familiárisokból nem fog valami ismertetés megjelenni. Ha Timon, Illés, de még Ferdinandy is, nem tartják méltóságukon alulnak elolvasni, kénytelenek lesznek sok állításomat elítélni.” MTA KIK Kt Ms 804/252. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz, Budapest, 1912. ápr. 24.* Másrészt nem tűnik teljesen véletlennek, hogy egy recenziót Tagányitól vett volna a legszívesebben: „Legjobban Tagányit szeretném, a kinek bírálatából igen sokat lehetne tanulni, de neki annyi dolga van, hogy még ezzel is zavarni igazán nem merném. Csak attól félek, hogy Borovszky valami hozzá nem értő doctorandusokra bízta az ismertetést.” (Uo.) Lásd még: „Hogy ki fogja ismertetni, igen kíváncsi volnék. Tagányi úr olyan szíves volt már hozzá születés közben, hogy semmi esetre sem merném még ismertetésre is felkérni.” MTA KIK Kt Ms 804/253. *Szekfű Gyula levele Angyal Dávidhoz*, Budapest, 1912. jún. 22.

¹⁵³ Szekfű: *Visszaemlékezés 1948*, 172.

zódtak, melyek azonban a művet *nem* a Werbőczy-fejezet miatt, hanem az annak alapjául szolgáló társadalomtörténeti teória magjáért érték.

Kisebb mértékben érvényesül ez – megközelítésénél fogva – Erdélyi László recenziójában, aki saját érdeklődési körének megfelelően gyakorlatilag az Árpád-kori fejezeten belül marad, ott viszont kritikai megjegyzései már a nevezetes Erdélyi–Tagányi-vita előzményeként is felfoghatók.¹⁵⁴ Hóman Bálint – aki a „Serviensek”-ben egyébként Erdélyivel együtt maga is kapott néhány „szúrás” Szekfűtől¹⁵⁵ – viszont recenziójában a dolog lényegéig hatolt, amikor egyszerre vitatta a „familiaris osztály” létének tételét és az abból levezetett Werbőczy-kritikát mint következtetést: „Szekfű felismervén a familiaritás jelentőségét, némileg túlbecsülte azt. *Habár elismeri*, sőt több ízben hangsúlyozza, hogy a familiaritás nálunk korántsem ment a nyugati államokéhoz hasonló tökéletes fejlődésen keresztül, *habár kiemeli*, hogy a familiárisok és serviensek sohasem alkottak egységes, pontosan megkülönböztethető társadalmi osztályt, *noha eredményei egytől-egyig ellentmondanak ily következtetésnek*, mégis oda irányul legfőbb törekvése, hogy egy egységes familiarisi osztály, egy a nemesi és jobbágyi osztálytól közjogilag is különálló társadalmi osztály létezését bebizonyítsa.”¹⁵⁶ [Kiemelések – Sz. G.] Ez a kritika azért különösen súlyos, mert Hóman nem Szekfű egzisztenciális kijelentéseit vitatja, hanem a mű narratív igazságát, amit a konklúzióra is kiterjeszt: „Szükségtelen volt tehát Werbőczinek a familiárisok »egy részét a nemesek közé emelni, másokat a jobbágyok közé leszorítani«, mert azok közjogilag különálló osztályt hazánkban sohasem alkottak s különleges törvényeik vagy szabályaik sohasem voltak, a miket Werbőczy elhallgathatott volna. Érdemes lett volna Werbőczy működésének és Hármaskönyvének igazi jelentőségét a leszólt jogi írók segítségével figyelmesebben tanulmányozni, a mely esetben az értékes dolgozat utolsó fejezete nyilván elmaradt volna.”¹⁵⁷ Marczali Henrik későbbi véleménye abban a tekintetben összecseng Hómanéval,¹⁵⁸ hogy a műben ő is – Hómanétól eltérő logika mentén – „igen nagy szerves” és „sarkalatos hibák”-at, „egyoldalúságból” fakadó „ferdeség”-et, továbbá rosszul megválasztott analógiákból eredő „tévedéseket” vett észre, „mely tévedésből folyik Werbőczy helytelen megítélése is”.¹⁵⁹ Az igazán meglepő azonban az, hogy a „Serviensek” születését végig kísérő Angyal Dávid – Marczalinál enyhébb, de szintén negatív – értékítélete szinte harmonizált Hóman álláspontjával: „[Szekfű] téved abban a gondolatban, hogy a nem nemes familiárisok egységes társadalmi osztályt alkottak. Werbőczyt is élesebben bírálja, mint kellene. De úttörő

¹⁵⁴ Az Erdélyi–Tagányi vitára: Röttler Ferenc: *Erdélyi László társadalomtörténeti „új rendszere”*. (Az Erdélyi–Tagányi-vita). In: Összehasonlító jogtörténet. Bolgár Elek Emlékkönyv. Szerk. Horváth Pál – Révész T. Mihály.

Budapest, 1983. 235–250.; Romsics, *Clio bűvöletében*, 277–279. A – részleteiben máig feltáratlan – 1913–1916 közt zajló vita alakulására Tagányi és Szekfű levélváltása rendszeresen reflektál.

¹⁵⁵ Szekfű: *Serviensek*, 15. Tagányi saját példányában Szekfű Erdélyire vonatkozó kritikai megjegyzéseit szükségzavú széljegyzetekkel látta el („Úgy van! Hülyeség E.-től!”, „? fenét?”), a Hómanra vonatkozókat aláhúzta. Itt jegyezhető meg, hogy egyébként Tagányi is az őt közelről érdeklő Árpád-kori fejezetet „preparálta ki” leginkább, és a II. fejezettől (46. old.) kezdve az aláhúzások és széljegyzetek száma szemmel láthatólag kevesebb. A Werbőczy-kritikát közlő utolsó négy oldalt (118–122. old.) – benne a rá hivatkozó részekkel (melyeket egyébként más esetekben is jelölni szokott!) Vö. Szeberényi: *A levéltárnok és „tanítványa”*, 463., 50. jz.) – azonban ismét sűrű aláhúzások tartkítják. OSZK Kézirattár Oct. Hung. 821.

¹⁵⁶ Hóman Bálint recenziója, 542–543.

¹⁵⁷ Hóman Bálint recenziója, 544–545.

¹⁵⁸ Vö. Dénes: *A történelmi Magyarország*, 41.

¹⁵⁹ Idézi: Dénes: *Szekfű Gyula magántanári képesítésének ügye*, 41–42.

munkában nehéz kikerülni a tévedéseket.¹⁶⁰ Angyal a továbbiakban (is) ügyes retorikával fedi el,¹⁶¹ hogy itt valójában nem tévedésekről, hanem olyan koncepcionális problémáról volt szó, mely nem a „Serviensek” pozitív adatait és a társadalomtörténeti rekonstrukció részeredményeinek sokaságát érintette,¹⁶² hanem a mű egészének narratív igazságát. Ebben a vonatkozásban árulkodónak tűnik, hogy Szekfű 1914-es akadémiai levelező tagságra való ajánlásában Károlyi Árpád, amikor arról értekezik, hogy miért méltó a jelölt arra, „hogy osztályunk levelező tagjainak phalanxát díszítse”, nem a mű szerző által *célzott* eredményeit, hanem a téma felvetésének újdonságát és igazgatástörténeti erényeit hangsúlyozta.¹⁶³ Szekfű „első jelentős művének szakmai fogadtatása” tehát *nem* volt „egyöntetűen pozitív”,¹⁶⁴ és Szekfű 1948-as emlékei között sem keveredett össze a „Serviensek” recepciója „A száműzött Rákóczi”-éval.¹⁶⁵ Már csak azért sem, mert az előbbit ért kritikák kétségtelesenül a szakmai közvélemény keretein belül maradtak, és nem kavartak olyan politikai botrányt, amiben épp a szakma képviselőinek – nem utolsósorban Tagányinak – a kiállása lett Szekfű számára a legfontosabb mentsvár.

A „Serviensek” azonban, bár nem eredeti koncepcióját tekintve, hanem társadalomtörténeti mondanivalójának részeredményeivel és bizonyos felismeréseivel, az „egyhangú visszautasítás”-t követő időszakban más szerzők számára – akik az újkori témák felé vonzó Szekfűvel ellentétben hosszú távon is a medievisztika területén alkottak – egyértelműen inspiráló hatása volt.¹⁶⁶ Ezek egyike Szekfű barátja, Holub József volt,¹⁶⁷ a másik pedig – nem teljesen meglepő módon – maga Tagányi Károly. Itt nincs tér annak részleteire, hogy Tagányi életének utolsó évtizedében az akkor már meglehetősen keveset publikáló levéltárnok fókuszainak és témaválasztásainak alakulását nyomon kövessük.¹⁶⁸ A Tagányi–Szekfű levelezés *végéről* azonban – a téma zárásaként – két epizód feltétlenül ide kívánczik, mivel ezek önmagukban igazolják, hogy a „Serviensek”-re Tagányi valóban inspirációként tekintett.

Tagányi Károly 1920. december 9-én Szekfűhöz írt levelében, melyben rendkívül részletesen elemzi az épp akkor megjelent „Három nemzedék”-et,¹⁶⁹ röviden említést tesz készü-

¹⁶⁰ Idézi: Dénes: *Szekfű Gyula magántanári képzésének ügye*, 51.

¹⁶¹ Ebben a vonatkozásban rendkívül frappáns Angyal azon megoldása, ahogy Erdélyi recenziójából és Tagányi egyik szövegéből egy-egy félmondatot kiragadva, az éppen javában zajló Erdélyi–Tagányi-vita kellős közepén jegyzi meg, hogy a vitapartnerek szinte semmiben sem értenek egyet, de „Szekfű munkájának dícséretében megegyeznek”. Dénes: *Szekfű Gyula magántanári képzésének ügye*, 51.

¹⁶² A Jagelló-kori rész vonatkozásában ezeket Sebők Ferenc vette számba: Sebők: *Új törekvések*, 51–52.; Sebők: *A Jagelló-kori rendiség kutatása*, 29–30.; vö. Kubinyi: *Szekfű Gyula és a későközépkori Magyarország*, 61–64.

¹⁶³ *Tagajánlások 1914-ben*, 9.

¹⁶⁴ Romsics: *Clio bűvöletében*, 279.

¹⁶⁵ Dénes: *A történelmi Magyarország*, 43.

¹⁶⁶ Teljes joggal írta azt Kubinyi András, hogy a „*Serviensek és familiarisok* olvasásán medievista generációk nőttek fel, hatása azonban mégiscsak egy szűkebb szakmán belül érvényesült”. Kubinyi: *Szekfű Gyula és a későközépkori Magyarország*, 64.

¹⁶⁷ Szeberényi: *A levéltárnok és „tanítványa”*, 463–464. (51. jz.); Szeberényi: *Holub József és a Tagányi-könyvtár*, II. 88.

¹⁶⁸ Ennek bizonyos elemeire: Bognár: *Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*, 297–301.

¹⁶⁹ A levél ezen részét „*Tagányi Károly laudációja*” címmel közli Dénes Iván, különösebb kommentár nélkül, mondván „Tagányi Károly elragadtatottan azonosult a *Három nemzedékkel*”. Dénes: *A történelmi Magyarország*, 236–237. Tagányinak a „Három nemzedék”-hez való viszonya azonban

lő rendes akadémiai székfoglalójának állapotáról is:¹⁷⁰ „Mivel az Akadémia ma semmit sem ad ki, le kell mondanom a hosszabb rendes tagi székfoglalómról (a nemesség helyzete Sz. István alkotmányában),¹⁷¹ *ehelyett egy rövidebbet fogok írni, amely a te servienseid és familiárisaidba kapcsolódik és helynévmagyarázattal, s egyéb etymológiával és jogszokásokkal függ össze.* Elég érdekes és ami fő a mai papírinségben, rövid, valakinek majd csak nyakába sózom.”¹⁷² [Kiemelés – Sz. G.]

A Tagányi–Szekfű kapcsolat vonalán a másik epizód historiográfiai jelentősége, ha lehet, még nagyobb, bár egy végül soha meg nem írt munkát érint, melyet azonban Szekfű Gyula és Tagányi Károly *közösen jegyzett volna*. Erről Tagányi Károly egyik utolsó, keltezetlen (talán 1921-ben írt) levelében tesz említést: „Kedves Jó Gyulám! Ne csinálj magadnak semmiféle skrupulusokat *a közösnek tervezett munkától való visszalépésed miatt.* Én sajnálom nagyon-nagyon, de ellenvetéseid sokkal meggyőzőbbek semhogy tovább zaklassalak érte. Ha lehet, *én is lemondok az árpádkori alkotmány- és közigazgatástörténet megírásáról,* mert olyan részeinél is kellene állást foglalom, amelyekkel sohasem foglalkoztam, péld[ául] az egyház és állam közti viszonylat stb. – Amióta megkezdtem a levelet és abba kellett hagynom, *már le is mondtam én is az árpádkori alkotmány- és közigazgatástörténet megírásáról* és Hóman el is fogadta kényszerhelyzetből. Mert figyelmeztettem rá, hogy az illető szakembert sértené, ha neki csak a XIV. századtól adnók oda megírás végett. Én első sorban Ferdinándy Gézát ajánlottam, de ez lehetetlen [...] Aztán Illés Józsefben állapodtunk meg, ámbár őt is nehéz lesz megfogni [...] Esetleg, ha fázna az árpádkortól, akkor ezt vele is vállalnám. Ha Illés sem vállalná, akkor a minorum gentium valamelyik tagjához kellene fordulni, nem valami biztató kilátással. A jogszokásoknak rám kirótt részét azonban föltétlenül vállalom. Egyúttal figyelmeztettem Hóman barátunkat a tervezet némely égető hiányaira. Okvetlenül szükséges az archontológia legalább elmélete és bibliográfiája. A genealogia mellett ismertetni kell a családtörténeti és biográfiai irodalmunkat is. Mellőzhetetlen a helytörténeti mongrafiák összeállítása és méltatása is. Végül szükség van külön a [...] hadtörténelem vázlatára is.”¹⁷³ [Kiemelések – Sz. G.]

A Hóman Bálintra, illetve „a tervezet”-re és részleteire vonatkozó megjegyzések alapján egyértelmű: komolyan felmerült, hogy Tagányi és Szekfű közösen írják meg *A Magyar Történettudomány Kézikönyvébe*¹⁷⁴ a középkori alkotmány- és közigazgatás-történetre vonat-

lényegesen messzebbre vezető historiográfiai összefüggések felé is utat nyit, melyek tárgyalásával azonban másutt kívánok foglalkozni.

¹⁷⁰ Tagányit 1918-ban választották meg az MTA rendes tagjává. Szekfű gratulációját május 10-i levelében köszönte meg, aminek hangvétele azonban viszonyukra nézve sokatmondó: „Szíves megemlékezésedért rendes tagságom alkalmából fogadd legmelegebb köszönetemet, amely különösen Töled esik olyan jól, akinek ebben a sikerben szintén nagy része van, tudományos működésednek – bár túlon túl való – méltatása által.” EKK G 628, *Károlyi Árpád [!] levelei*, III. pallium, 60. levél, Budapest, 1918. máj. 10. (A levél kéziratári besorolása nyilvánvalóan téves.)

¹⁷¹ Ennek töredékes kézírata a Tagányi-hagyatékban: OSZK Kézirtattár, Fol. Hung. 1543., melybe azonban egyéb jegyzetek is keveredtek. A székfoglaló töredékének kiadása: Varga István: *Tagányi Károly akadémiai rendes tagsági székfoglalójának kézirtattöredéke*. In: Szomszédaink között Kelet–Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 19–26.

¹⁷² EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 35. levél, Budapest, 1920. dec. 9.

¹⁷³ EKK G 628, *Tagányi Károly levelei*, 38. levél, H. n., é. n. [1921?]

¹⁷⁴ A torzóban maradt, a történelem segéd-, rész- és rokontudományait tárgyaló vállalkozást Hóman indította útjára. Erős Vilmos: *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*. Budapest, 2015. 179. A Tagányi levelében emlegetett alkotmány- és közigazgatás-történeti részt végül a jogtörténész Erekly István, a „Jogszokások”-at – nyilván már Tagányi halála után – Holub József

kozó részt. Bár a munka végül nem született meg, a Tagányi Károly és Szekfű Gyula közti személyes és historiográfiai kapcsolat jellegére nézve keresve sem találhatnánk ennél a tervnél plasztikusabb illusztrációt.

GÁBOR SZEBERÉNYI

Tagányi and Szekfű.

*Additions to the Historiographical Associations
of a Master-Disciple Relationship*

The paper intends to continue the exploration of the personal and historiographical relationship between Károly Tagányi (1858–1924) and his fellow historian Gyula Szekfű (1883–1955), who was one generation younger. Efforts to do so had already been made but were discontinued in the 1970s. By picking up the thread, my objective is to deepen Károly Tagányi's still rather neglected historiographical reception. The paper follows the relationship of the two historians from Szekfű's arrival in Vienna (1907) until the publication of his first work receiving widespread attention, *Serviensek és familiárisok* (1912).

In the first half of the paper, which primarily draws on information found in manuscript letters, I focus on that segment of the social network surrounding Gyula Szekfű in Buda and later in Vienna which is related to his move to Vienna. On the one hand, I do so because my goal is to determine, more accurately than before, the role Tagányi played in this; on the other hand because their personal and professional rapport, the master-disciple relationship, which lays the foundation of their future relations, originates from this period. In the second half of the paper, I explore the effective influence of Károly Tagányi's historiography in Szekfű's first notable work that is the most closely related to Tagányi's historiography from among all his writings. In this respect, the study of both historiographical information and that gleaned from the correspondence of this period shows that, contrary to previous views, the criticism of Werbőczy Szekfű voices in his *Serviensek* does not originate with Tagányi but was Szekfű's own invention, for the substantiation of which, however, he did draw on the rhetoric of Tagányi's writings. Nevertheless, the social and government historical concept in *Serviensek* that was, to some extent, effectively inspired by Tagányi did influence the later writings of Tagányi as well, though contemporary reception (mainly Bálint Hóman and Henrik Marczali) was strongly critical of the narrative truth of the work. And the professional relationship developing between them is also noticeable later up until Károly Tagányi's death (1924) in a plan for a common undertaking that was ultimately not realized.

vállalta, ám végül egyik sem készült el. Vardy, Steven Bela: *Modern Hungarian Historiography*. New York – Guildford, 1976. 308–309.